

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету)

кафедра соціології та політології

(повна назва кафедри)

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри соціології та політології

“ _____ ” _____ 20__ року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття ступеня вищої освіти

бакалавр

(ступінь вищої освіти, спеціальність)

зі спеціальності

052 Політологія

(шифр і назва спеціальності)

на тему: «Криза масових політичних партій в Україні: причина та наслідки»

Виконав:

студент IV курсу, групи 431

Мусафiр Олександр Іванович

(П.І.Б.)

Керівник:

д.п.н., професор

Іванов Микола Семенович

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент:

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИЗИ МАСОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ	6
1.1 Суть поняття «масові політичні партії»	6
1.2 Підходи до визначення поняття «масової політичної партії» від XVIII ст. до сучасності.....	12
1.3 Історіографія та джерельна база дослідження.....	16
Висновки до першого розділу.....	20
РОЗДІЛ 2: КРИЗА СУСПІЛЬНОЇ ДОВІРИ ДО ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ МАСОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ	22
2.1 Національна еліта в процесі формування партійної системи України у період з 1991 до 2014 рр.....	22
2.2 Особливості партійної системи України на сучасному етапі (2014-2020 рр.).....	39
Висновки до другого розділу.....	55
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	71

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Масові політичні партії – це посередники між державою та її громадянами, і знаходяться у винятковій позиції серед суб'єктів у політичній діяльності. Вони об'єднують найактивніших учасників соціальних груп з близькими ідейно-політичними поглядами і прагненням влади в державі. Партійна система – метод взаємозв'язку на міжпартійному рівні безпосередньо, а також в площині партія-держава та інших складових політичної системи. Для партій характерна залежність від: політичних та/або історичних традицій окремо взятої країни, її економічного рівня життя, глибини соціальних розбіжностей та конфліктів тощо, а також надання стабільності даній системі. На сучасному етапі політична наука налічує велику кількість дефініцій поняття «політична партія». Кожна з них уособлює окремий історичний період дослідження сутності, значення і місця даної складової політсистеми держави. Політичні партії виступають невід'ємною ознакою представницького народовладдя. Вони є дійовими учасниками в політичному житті країни, а їхня конкуренція не рідко визначає суспільні вектори розвитку. Партії як політичні інститути, спроможні здійснювати досить відчутний, а часом і прямиий, вплив на владу в державі. Сам процес створення і діяльності політичної партії як такої є складним і бере свій початок з давніх часів. Партійна система і партія є результатом еволюційного розвитку суспільства в соціокультурній та соціально-економічній площинах.

Актуальність запропонованої теми підтверджується важливістю всебічного вивчення феномену масової політичної партії, які продовжують зберігати свої риси в діяльності політичних партій України щодо їх сутності, функцій та впливовості. Крім того, нажаль, масовим політичним партіям не приділено достатньої уваги в науковій літературі, що знайшло своє відображення в обмеженій кількості наукових статей з цієї проблематики.

Об'єктом кваліфікаційної роботи є масові політичні партії України.

Предмет роботи – криза масових політичних партій в Україні: причини та наслідки.

Мета і завдання кваліфікаційної роботи. Метою дипломної роботи є дослідження причин та наслідків кризи масових політичних партій в Україні.

Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань:

- визначення суті поняття «масові політичні партії»;
- розгляд підходів до визначення поняття «масової політичної партії» від XVIII ст. до сучасності;
- характеристика джерельної бази дослідження;
- національна еліта в процесі формування партійної системи України у період з 1991 до 2014 рр.;
- особливості партійної системи України на сучасному етапі (2014-2022 рр.)

Територіальні межі дослідження охоплюють територію України.

Хронологічні рамки кваліфікаційної роботи охоплюють період від 1991 року до 2021 року.

Методи і методологія кваліфікаційної роботи. Теоретико-методологічними засадами роботи є принципи об'єктивності та історизму – фундаментальні принципи наукового дослідження. Також автор керувався принципами структурності, детермінізму, всебічності, багатофакторності, системності та комплексності.

Для досягнення поставленої мети були застосовані проблемно-хронологічний, історичний, цивілізаційний, комплексний та системний підходи. Зазначені підходи передбачають синтез загальнонаукового та спеціалізованого вивчення проблеми за допомогою між- та внутрішньо дисциплінарних досліджень.

Для досягнення поставленої мети були використані такі методи наукового дослідження, як аналітичний, проблемно-хронологічний, порівняльний, типологічний.

Використані підходи, принципи та методи наукового пізнання дали можливість об'єктивно дослідити проблему наукового дослідження.

Стан наукової розробки теми. Дослідження з теми кваліфікаційної роботи представлені працями зарубіжних та вітчизняних вчених, які розглянуті в розділі першому даної роботи.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що її написано в наукових та навчальних цілях, і безпосередньо адресовано викладачам, студентам та аспірантам гуманітарних факультетів. Отримані в роботі результати можуть бути використані як рекомендації для фахівців з політології, партології тощо.

Наукова новизна отриманих у процесі дослідження результатів полягає в тому, що в даній роботі:

- проведено аналіз досліджень провідних науковців, політологів, журналістів;
- досліджено основні джерела партології, де було проаналізовано етапи розвитку та кризи масових політичних партій.

Апробація та оприлюднення одержаних результатів. Частина теоретичних положень та висновків цього дослідження знайшла своє відображення у доповіді «До розуміння поняття «масові політичні партії» За темою кваліфікаційної роботи опубліковано «Ольвійський форум – 2023 : стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі».

Структура і обсяг роботи. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 73 сторінки, з них основного тексту – 61 сторінока. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу окремо та загальних висновків.

РОЗДІЛ 1: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИЗИ МАСОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ

1.1. Суть поняття «масові політичні партії»

Слово «партія» бере свій початок ще з часів Стародавнього Риму. Етимологія самого слова походить від латинського *partia*, що означає «частина». До початку XVIII ст. «партія» мало негативне значення.

Ж.-Л. Кермон зазначає: «Партія – організовані політичні сили, які об'єднують громадян однієї політичної тенденції для мобілізації думки з певної кількості цілей та для участі в органах влади або для орієнтування влади на досягнення цих вимог» [28, с. 214]. Для аналізу партійної системи і політичних процесів в Україні можна взяти за орієнтир дане визначення.

Існує багато різних позицій щодо історії становлення партій. До прикладу, політологи країн континентальної Європи переважно вважають, що партії виникли паралельно із загальним виборчим правом, а от різні клуби, асамблеї тощо за часів Французької революції можуть вважатися лише праобразами партій.

Політологи країн Америки та Великобританії зауважують, що відліком походження партій в розумінні сучасному потрібно починати з XVII-XVIII ст. На їхній погляд перші справжні партії – торі і віги – з'явилися в другій половині XVII ст.

Створення політичних партій залежить від особливостей політичної системи в кожній країні окремо, а також від тенденцій суспільного розвитку в світі. Так, дослідник М. Вебер стверджує: «Партії в своєму розвитку пройшли три етапи: аристократичне угруповання, політичний клуб, масова партія» [39, с. 159].

В сучасній політичній науці нараховують немало критеріїв щодо класифікації партій. Політологи відносять до типів політичних партій кадрові партії, масові партії, catch-all партії (які охоплюють все) та партії картелів.

Відомий французький політологом М. Дюверже розробив у середині ХХ століття так звану «бінарну» класифікацію партійних систем, яка широко розповсюджена в політології західноєвропейських країн. За цією класифікацією політичні партії поділяються на масові та кадрові.

Він наголошував на концепції членства в різних типах партій. Це дає змогу розрізнити масові і кадрові партії між собою. Основна відмінність полягає у внутрішньопартійній структурі. Для масових партій залучення якомога більшої кількості членів до своїх лав є одним із пріоритетних видів діяльності з політичних та економічних причин. На думку М. Дюверже, суттєвий момент для масових партій виховання робітничого класу для готовності ним прийняти уряд та управління державою. Також він стверджував, що без членів партія є вчителем без учнів [53].

Масова партія – це тип політичної партії, що виникла довкола розколу в суспільстві й мобілізувала звичайних громадян, або «маси», в політичний процес [61, р. 271]. Такі партії представляли великі групи громадян, що раніше не були представлені в політичних процесах, артикулюючи інтереси різних груп суспільства. На відміну від кадрових партій, масові фінансуються своїми членами, спираються і підтримують велику членську базу. Крім того, масові партії надають перевагу мобілізації виборців і є більш централізованими, ніж кадрові.

Масові партії орієнтуються не на об'єднання виборців, а на вербування нових членів. Для них є характерною жорстка ієрархізована структура і стабільний апарат із оплачуваними службовцями. Сильна «культура участі» в них виступає ґрунтом. Пристрасність та лояльність членів партії є головною вимогою. В той час, як кадрові партії відрізняються в цьому від масових.

На думку політолога М. Оферле: «Саме в масових партіях поступово виробився «набір технологій» для формування та підтримки серед членів партії високого почуття гордості за приналежність до партії і відданість її ідеям (підготовка і залучення до роботи, пропагандистські кампанії, агітація, підкреслена ритуалізація з'їздів, свят тощо)» [51, р. 27].

М. Дюверже стверджував, що тип прихильницької організації в основному спостерігається у робітничих партіях. Це можна пояснити тим, що робітники вважаються нижчою суспільною верствою, яка характеризувала в другій половині XIX століття знедолені групи і змушувала їх об'єднуватися в сильні організації для протистояння «природній» гегемонії заможних [53]. Проте, різниця між двома класифікаціями не являється абсолютною, а критерії, обрані для класифікацій, уподібнюються.

Ведучи мову про масові партії, не варто акцентувати увагу лише на кількості їхніх членів, а слід зважати на її організаційну структуру та кількість активістів. Партії, що спираються на систему організованих місцевих ланок, є масовими партіями, а партії, в яких немає сталих і виразно визначених місцевих осередків, є кадровими партіями. У більшості кадрових партій існують оплачувані партійні співробітники, хоча вони є характерною рисою не лише для такого типу партій. Для масових партій важливіша – організаційна структура, а для кадрових – кількісне співвідношення членів та виборців.

Незважаючи на схожість походження, у своєму розвитку масові партії набули найрізноманітніших форм. Розрізняють три основні моделі масових партій, що мають свої специфічні особливості: соціал-демократична, комуністична, або ленінська, і фашистська; до них можна віднести також деякі християнсько-демократичні партії (т. зв. народні партії) [55, р. 172].

Неробітничі партії рідко набувають структури масових партій. В той же час більшість буржуазних партій набувають кадрового характеру. Однак, потреби масової демократизації, зумовлені активізацією широких соціальних прошарків, змушують всі політичні партії вдосконалювати свою

організаційну структуру, щоб мати можливість контролювати і постійно впливати на найбільшу кількість членів партії.

Стабілізація партійної системи відбувається при опануванні виборчого ринку масовими партіями, що мають значну суспільну підтримку. Виникнення масової партії, за твердженням Дж. Сарторі, стало, на його думку, тим самим «критичним чинником», який призводить до структурної консолідації партійної системи та змінює її саму природу [49, р. 16]. Початок переходу від рухів, асоціацій до масових партій у європейських країнах припадає на другу половину XIX ст. Перехід цей був поступовим. Через це важко передбачити його межі.

Першими сучасними масовими партіями вважаються ліберальна та консервативна партії Великої Британії, соціал-демократичні партії континентальної Європи. Десь в той самий час розпочався так званий третій етап формування політичних партій у США та Австралії. В інших країнах його початок здебільшого збігається з початком XX ст. Одночасно із цим починає стиратися чітка різниця між британськими політичними партіями та євроконтинентальними політичними партіями.

Перший період формування світових політичних партій в сучасному розумінні починається до 1917 р. Тоді вони проходять оформлення організаційно. В тому ж часовому проміжку поряд із ними виникають нові масові партії – по-типу соціал-демократичних.

Становлення другого етапу відбувається до закінчення Другої світової війни. Саме в цей період виникають комуністичні, фашистські партії тощо. Це обумовило істотні зміни у відносинах між партіями.

Третій період формування масових політичних партій відбувається після закінчення Другої світової війни до сьогодні. Для даного етапу характерним є поява партій у деколонізованих країнах, формування реальної багатопартійної системи в країнах Східної Європи та колишнього Радянського Союзу, а отже домінуванням масових політичних партій в цілому світі.

Панівний у ХІХ ст. конфлікт між прибічниками консерватизму та лібералізму витісняється конфліктом між суспільним та робітничим класом. Це призводить до майже стирання різниці між міщанськими партіями безпосередньо, а з виникненням комуністичних партій, послаблюється протиріччя між буржуазними і соціал-демократичними партіями. Зовсім новим явищем цього етапу є відродження народних фронтів і зростання їх впливу в політичному житті, а також поява політичних партій в країнах, що розвиваються, та країнах нової демократії [11, с. 16].

Партії комуністичного і фашистського типів є суворо централізованими та ієрархізованими, вимагають залізної дисципліни від своїх членів, сповідують «культ вождя». Структурні підрозділи, наприклад, партій фашистського типу є здебільшого воєнізованими, що забезпечує їм вчинення активних та рішучих дій у боротьбі із противниками. За цих обставин, на нашу думку, класифікація політичних партій, яку запропонував М. Дюверже, є дещо застарілою, оскільки вона не припускає існування партій, які одночасно можуть поєднувати в собі риси і кадрових і масових партій.

Ж. Шарло доповнив типологізацію М. Дюверже третім типом – партіями виборців, або «електоральна партія». Запропонований ним цей термін був у 1971 році, зокрема, вчений наголошував, що серед політичних партій існують ті, які не мають чіткого ідеологічного позиціонування, а також використовують методи максимального залучення населення до політичної активності [33, с. 7]. Даний тип партій, з одного боку, характеризується виборчим прагматизмом, проте не створює мережі організованих прихильників на зразок кадрових партій, а з іншого – має централізовану масову організацію, зате не вимагає від своїх членів постійної участі у партійному житті. Такими є сучасні партії центристського спрямування.

В Україні дослідження партій та партійної системи проходить через низку досягнень партологічних досліджень, які наразі існують в науковому

суспільстві нашої країни і не надає цілісного уявлення щодо феномену, далекого від повного і завершеного відображення його істотних ознак. На сучасному етапі стан партійної думки ґрунтується лише на порівнянні програмних документів партій за схемою загального дослідження.

«Оскільки масові політичні партії виникли ще у ХІХ ст., то першою такою партією вважається, засноване в 1861 р., Ліберальне Товариство реєстрації виборів у Англії. В 1863 р. з'явилася перша робітнича партія – Загальний Німецький робітничий союз (засновник Ф. Ласаль). Масові партії швидко набували численного контингенту. Так, Німецька соціал-демократична партія (заснована 1875 р.) на початку ХХ ст. налічувала понад мільйон осіб» [48, р. 28]. Особливість таких партій у їхній великій чисельності та потужній структуризації. Останнє є вкрай необхідним, оскільки утримати партію від послаблення, або й взагалі розпаду, можна лише завдяки доволі жорсткій дисципліні та структуризації. Завдяки цим особливостям вже у першій половині ХХ ст. масові партії набули великого поширення у вигляді соціалістичних і комуністичних партій.

Оскільки їх першочерговим завданням було здійснення максимального впливу на рядових, ображених долею людей, – робітників та селянство, – то в багатьох країнах чисельність таких партій була надто великою. Цьому сприяло і те, що саме ці партії приділяли і продовжують приділяти велику увагу загальній та політичній освіті як своїх членів, так і безпартійних громадян. Для максимальної структуризації більшість масових політичних партій взяли за основний принцип організаційної побудови і діяльності – демократичний централізм. Його головні складові: сувора дисципліна; беззастережне підпорядкування меншості більшості; обов'язкове виконання рішень вищих організацій нижчими.

Масові політичні партії – надійний і надто ефективний інструмент у політичній боротьбі; така «партія знаходиться на службі своїх членів, а через них того соціального класу, інтереси якого захищає» [41, с. 38].

Масовим партіям притаманне використання державних завдань і форм діяльності, що дублюються або заміщаються: масово-політична діяльність, освіта, підготовка і використання партійної номенклатури, пропаганда [60, р. 523]. Через фактичне зростання функцій держави з партійними, діяльність партій фактично стає професійною. Можна зробити висновок, що партійна бюрократія багато в чому виконує державні функції.

1.2. Підходи до визначення поняття «масової політичної партії» від XVIII ст. до сучасності

На думку більшості вчених, партії створюються з метою здійснення боротьби за владу або задля участі в реалізації владних повноважень. Й. Шумпетер, соціолог та економіст, відзначав: «Партія – це не група людей, що сприяє здійсненню загальнонаціонального інтересу, швидше, це група людей, яка, виходячи із загальних принципів, прагне політичної влади» [44, с. 245].

Інший авторитетний вчений К. Джанда стверджує: «Партії – це особливий політичний інститут суспільства, що спирається на підтримку громадян з метою заміщення урядових посад своїми визнаними представниками» [44, с. 246].

Німецький політолог К. фон Бойме зауважує, що «партії – це громадські організації, що конкурують між собою на виборах в ім'я досягнення влади» [24, с. 134].

Головним твердженням усіх дослідників масових партій було переконання в тому, що партії повинні бути розглянуті в системі координат «громадянське суспільство – партія – держава». У висновку ж усі вищезазначені підходи зводяться до наступного визначення масових партій:

- група, об'єднана єдиними ідеологічними цінностями, що створюються для проведення виборчих кампаній;
- передовий загін класу, що представляє його інтереси;

- вираження політичного конфлікту в суспільстві та засіб розв'язання зумовлених ним конкретних проблем;
- специфічний вид політичної організації.

Політологічні енциклопедичні видання визначають політичну партію як «добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке виражає інтереси частини суспільства і прагне до їх задоволення шляхом здобуття, утримання і використання державної влади» [10, с. 569].

Справжня політична партія не є результатом лише бажання чи то зусиль навіть дуже впливових і талановитих людей, вона виникає на відповідній соціальній основі, а не на ґрунті не чистої політики.

Факторами, які сприяють формуванню масових політичних партій є наступні: через незадоволення частиною суспільства своїм становищем виникає потреба змін, і, як наслідок, утворення нових політичних партій; різноманітні погляди щодо політичного устрою суспільства та питань політичного характеру; національний характер як одна з ключових обставин виникнення політичних партій; збереження тенденцій у більшості країн Африки, Латинської Америки, Східної Європи до створення політичних партій на основі національної ідеї.

Основним напрямом впливу масових партій на політичну систему і суспільство загалом є їхні функції. Якщо конкретизувати їх визначення, то можна розкрити ступінь впливу. Існують різні підходи щодо визначення функцій політичних партій, зокрема, представники біхевіористського напрямку вказують на такі функції партії, як [5, с. 118]:

- згуртування членів партії та перешкодження взаємному розбрату між ними;
- залучення прихильників серед вороже або індиферентно налаштованого молодого покоління;
- шляхом акцентування на чисельності партії, спільній важливості та значенні мети, пробудження у виборців ентузіазму;

- наголошення виборцям на особистих якостях лідера, недоліках їх суперників, політичних проблемах, що вирішуються.

Дж. Сарторі, акцентуючи свою увагу на боротьбі партій за політичну владу, виділив такі функції партій:

- «здійснення добровільної участі громадян у політичному житті й особливо у виборах;
- соціальна та політична інтеграція різних верств суспільства для досягнення загальної мети;
- посередництво у представництві інтересів соціальних груп, намагання досягнення їх балансу;
- згладжування конфліктів або виявлення схильності до них, їх відповідна нейтралізація;
- вираження волі більшості громадян;
- розробка політики і відповідних політичних рішень;
- підбір і формування політичних лідерів» [52, р. 94].

К. фон Бойме акцентує увагу на чотирьох функціях:

- «визначення цілей;
- акумуляція і вираз соціальних інтересів;
- мобілізація і соціалізація громадян, переважно під час проведення виборчої кампанії;
- рекрутування керівної еліти і формування урядових структур» [27, с. 82].

Зробивши певні висновки, можна окреслити такі основні функції масових партій:

- представництво інтересів тих чи інших соціальних груп, верств суспільства;
- боротьба за владу в країні, отримання максимальної кількості місць у законодавчих органах влади, одержання права на формування державних виконавчих органів, уряду тощо формує політичну функцію;

- ідеологічна функція, зафіксована у програмі партії, рішеннях з'їздів, конференціях, має на меті залучити до своєї ідеології якомога більшу кількість людей;

- організаторська – полягає у практичній реалізації програми, рішень партії, вона знаходить свою реалізацію в діях щодо розширення членського складу, розвитку міжпартійних взаємовідносин.

Існує також багато інших функцій масових партій. Саме завдяки функціям проявляються сутність, соціальне призначення та роль їх в суспільстві. Політичні, економічні, соціальні результати, досягнуті партією відповідно до цілей, які вона ставила перед собою, а також задоволення інтересів тих соціальних верств і груп, які вона представляла, виступають критеріями функціональної діяльності правлячої партії. Тобто, потрібно аналізувати діяльність партій не за її заявами, а зробленими справами.

Масова політична партія веде постійну боротьбу з опозицією, паралельно створює економічні та політичні майданчики, а також розробляє тактику й стратегію їх реалізації. Механізм міжпартійної конкуренції не дозволяє політичним партіям жити за старими порядками та змушує їх оперативно реагувати на світові та внутрішньодержавні зміни.

Важливе місце в існуванні партії посідає питання правового визначення та оформлення партії. Відомо, що більшість партій на початку ХХ ст. діяли нелегально. Законодавство кожної країни окремо фіксує статус партії. У більшості країн світу за ними закріплено право висувати кандидатів на виборні державні посади. Характер і набір функцій партій безпосередньо пов'язаний з їх типологією. Політологи пропонують різні критерії класифікації масових політичних партій.

«Відповідно, наприклад, до марксистського підходу розрізняють: робітничі, буржуазні, селянські партії тощо, які засновані на класових критеріях. За ідеологічними ознаками партії поділяють на: революційні, реформістські, консервативні. Що стосується влади, то тут партії поділяють на правлячі та опозиційні, або авангардні та парламентські. Парламентські

здійснюють при цьому дві основні функції: підготовка виборців до схвалення їх на свій бік і контроль за здійсненням парламентського курсу. Авангардні ж не лише не обмежуються участю у передвиборній боротьбі та представницьких органах влади, а й використовують інші форми політичної діяльності, зокрема, маніфестації, мітинги, демонстрації, пікети тощо. Проте в сучасних демократичних країнах кожна партія має намір стати парламентською» [18, с. 246].

Західні політологи широко користуються типологією, що враховує критерії чисельності і внутрішньої структури партії. Це так звана «бінарна» типологія: партії кадрові й масові, мова про які йшла вище [49, р. 18].

Дуже поширеним є спосіб класифікації партій за ознакою прогресивності чи, навпаки, консервативності їхніх політичних програм. Це ліві, праві та центристські партії. Така класифікація зліва направо веде свою історію з часів засідань Французької національної асамблеї 1789 р., коли по різні сторони від спікера розташовувались консерватори, які виступали за збереження монархії (праворуч), і радикали, що обстоювали ідеї загальної рівності (ліворуч); помірковані ж займали місця в центрі [44, с. 315]. Дана традиція розмежування збереглася і до наших часів. Проте такий поділ можна вважати доволі відносним, оскільки партії можуть змінювати своє спрямування.

Кожну типологію можна сприймати як доволі відносну. Як правило, ліберальні, комуністичні, соціал-демократичні або будь-які інші партії можуть бути правлячими і опозиційними, легальними та нелегальними, революційними і консервативними, авангардними і парламентськими тощо.

1.3. Історіографія та джерельна база дослідження

Вивченням питання еволюції та стану партій в цілому та масових політичних партій зокрема займалися такі дослідники як Гончарук-Чолач Т., Джугла Н., Чигур Р. [41], Кройтор А.В. [19], Тімкін І., Новикова Н. [36],

Чебаненко О., Ковриженко Д. [40], Головатий М.Ф. [11], Обушний М.І., Примуш М.В., Шведа Ю.Р. [24], Шведа Ю.Р. [43], [44], Боринська О. [6], Ігнатенко Т.С. [14], Трипольський В.О. [38].

Питанням розвитку політичних партій в Україні присвятили свої праці Бальцій Ю.Ю. [3], Бульвінський А. [7], Коротков Д.С. [17], Миколюк А.В. [22], Нікогосян О.О. [23], Шай Р. [42], Копинець Ю.Ю. [16], Домбровська С.М. [12], Солдатенко В.Ф., Бевз Т.А., Горбатенко В.П. [34], Телешун С.О., Рейтерович І.В. [35].

Що ж стосується досліджень зарубіжних вчених, то вони представлені здебільшого працями, що присвячені масовим партіям окремих країн чи регіонів – Аллерн Е.Х., Хейдар К. та Карлсен Р. Після масової партії: наступність і зміни в політичних партіях і представниках у Норвегії [49], Формізано Р.П. Народження масових політичних партій: Мічіган 1827-1861 [54], Байкан Т.С. Організація ПСР: Персоналістична масова партія/Справедливість та розвиток партії в Туреччині: популізм, персоналізм, організація [50], Сір Дж. Доли політичних партій: інституційна криза, наступність та зміни у Латинській Америці [52], Вайссенбах К. Концептуальні піходи до інституціоналізації політичних партій в перехідних державах: на прикладі Філіппін [64], Боулдінг К., Хольцнер К.А. Голос та нерівність: бідність та політична участь у демократіях Латинської Америки [51], Аккерман Е.Ф. Формування масових партій: земля, цивільне суспільство та політична організація у постреволюційних Мексиці та Болівії [48], Зундберг Я. Демасовані масові партії чи перезавантаження кадрових партій? Вплив партій на результат виборів у Фінляндії [63], Гарольд М. Ангелл Дюверже, Епстайн та проблеми масових партій: випадок партій Квебеку [57], Левіцьки С. Організація та адаптація робітничих партій: трансформація Аргентинського перонізму в компаративній перспективі [58], Ропер С.Д. Румунська партійна система та всеосяжний феномен партії [60]; дослідженню масових партій в цілому, їх історії виникнення та становлення – Дюверже М. Концепція членства [53], Гюнтер Р., Даймонд Л. Види

політичних партій. Нова типологія [55], Стоукс С.К. Політичні партії та демократія [62].

В нормативно-правовому аспекті функції політичних партій, які безпосередньо стосуються політичного управління, закріплені як у зарубіжному, так і в українському законодавстві. Крім Конституції України, статус політичних партій в Україні визначено і закріплено в Законі України «Про політичні партії» [53] та виборчому законодавстві України.

За твердженням деяких українських політологів масові політичні партії значною мірою сприяють політичній стабільності трансформативних суспільств. Їхній рух обумовлений, по-перше, динамікою інтересів, цінностей, значущих потреб, ідеалів, які виходять на перший план суспільного життя, по-друге, прагненням політичних суб'єктів користуватися першою ж нагодою для зміцнення влади. Роль масових політичних партій у розвитку демократії розкрив класик соціально-політичної думки М. Дюверже [53].

Конституційно-правове регулювання організації та діяльності політичних партій України досліджують В. Кафарський, політичні партії як суб'єкт процесу політичного управління розглядаються в роботах І. Тімкіна та Н. Новікової [36]. Політичні партії як суб'єкт виборчого процесу вивчалися І. Поліщуком [10].

Книга Р. Роуза і Н. Манро «Вибори і партії в нових європейських демократіях» [61] присвячена різній площині функціонування в посткомуністичних країнах партій та виборів, з модернізацією яких були пов'язані надії пересічних громадян, політиків, політологів щодо подальшої демократизації системи. Оригінальність цього дослідження полягає в присвяченні порівняльному аналізу партійної політики в посткомуністичних країнах.

Серед джерел з вивчення даної тематики варто зазначити Конституцію України [15]; звіти, рекомендації тощо: Ефективні партії для представництва громадян. Зелена книга [13]; Остаточний звіт Обмеженої

місії БДПЛ зі спостереження за виборами; Рекомендації стосовно формування політики з питань Плану відновлення місцевого самоврядування від наслідків війни [25]; Партійна система України після 2019 року: ключові особливості та перспективи подальшого розвитку [26], а також Ора Дж. Р. Робочий документ: Чому правлячі партії розширюють авторитарне правління? [59].

Висновки до першого розділу

Саме поняття «партія» має давнє походження. До певного часу мало негативний відтінок. Але після історичних змін: революції, утворення нових політичних систем у провідних державах світу тощо, партії набувають широкого поширення і зміни свого значення для суспільства.

З розвитком суспільства в цілому розвивались і самі партії. Це призвело до появи нових видів політичних партій. За різними підходами виділяють і різні партії.

Так, за «бінарним» підходом французького дослідника М. Дюверже, виокремлюють два види партій: кадрові та масові. Цей підхід було сформовано в середині ХХ століття. Згідно з ним кадрові партії виникли за часів різних електоральних обмежень для населення країн. Для них характерним є відсутність фіксованого членства, членських внесків, їхня діяльність в основному спрямована на виборчу кампанію (її організація та проведення). Із заміщенням обмеженого виборчого права загальним, широкої популярності набувають масові політичні партії.

Масова політична партія – це такий тип партії, за якого відбувається залучення великої кількості громадян, або так званих «мас» до політичних процесів у державі, представлення їх інтересів на суспільно-політичній арені.

На відміну від кадрових партій, масові фінансуються безпосередньо через членські внески, оскільки мають величезну базу членів партії, є більш централізованими, надають перевагу мобілізації виборців. Представляють інтереси широкого прошарку населення, який не представлений іншими партіями.

Масові партії сформувалися вкінці ХІХ ст. Першими такими партіями вважаються соціал-демократичні партії Німеччини, деякі християнсько-демократичні, лейбористські партії Великобританії тощо. Проте, яскраво вираженими масовими партіями можна вважати комуністичні та фашистські

партії, які були керівними в деяких державах у першій та/або другій половині ХХ століття.

Серед підходів до розуміння партій виділяють:

- ідеологічний – політична партія – спільнота людей, об'єднаних подібними чи тотожними ідеологічними поглядами;
- функціональний – полягає в тому, що партію розуміють через функції, які вона виконує; а тому, розглядають її як групу людей, які об'єдналися задля здобуття влади;
- інституціональний – розуміє партію як організацію, діючу в системі органів влади в державі;
- класовий – розглядає партію, як спільноту, яка виражає інтереси певного класу чи прошарку суспільства.

Питанням виникнення, розвитку та значення політичних партій в цілому та масових політичних партій зокрема присвячені дослідження українських та зарубіжних вчених, які знайшли відображення у публікаціях, перерахованих у підрозділі 1.3.

РОЗДІЛ 2: КРИЗА СУСПІЛЬНОЇ ДОВІРИ ДО ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ МАСОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

2.1 Національна еліта в процесі формування партійної системи України у період з 1991 до 2014 рр.

Масові партії грають ключову роль у процесах створення держави, формуванні політичних еліт та лідерства, виборчих кампаніях, інституціоналізації політичної діяльності, розвитку парламентаризму, оновлення суспільства. В умовах представницької демократії політичні партії виконують функції формулювання та представництва інтересів груп та спільнот, формування політичної еліти, легітимізації політичної влади. Усе це робить нагальною проблему дослідження та вивчення політичних партій у сучасній системі представницької демократії, їх ролі у процесі формування демократії на паритетних засадах.

Створення партій у сьогочасній Україні своїми коріннями сягає ще часів виникнення Народного руху України та Української республіканської партії (1989-1990 рр.). Практично це початок партійного будівництва в Україні, головним напрямком якого стали: демократизм, романтизм і антикомунізм. Доволі природнім на той час було те, що політичні партії мало відповідали реальним потребам громадян, суспільства і майже не були схожі на партії в класичному розумінні. Вони були більше спрямовані «проти», ніж «за», хоча й мали велику соціальну базу, оскільки започатковані на несприйнятті та гострій критиці КПРС, КП України [17, с. 113].

Після московського путчу в серпні 1991 р. створення нових політичних партій в Україні відбувається ще інтенсивніше. Ціла низка нових політичних партій виникає після 1993 р., коли фактично багатопартійність була вже майже повністю сформованою. У Донецьку, наприклад, з 12 вересня було засновано Ліберальну партію України, у Києві пройшов

установчий з'їзд Соціалістичної партії України. Наступним вагомим кроком партбудівництва тогочасної України була реєстрація Народного руху України як політичної партії перед першими виборами до Верховної Ради України, що відбулись за змішаною системою в 1998 році.

Ще одним з важливих моментів формування української політичної системи на той час були вибори до Верховної Ради України, які мали місце в тому ж таки 1998 р., коли 7 політичних партій та 1 блок, який в свою чергу складався з 2 партій, подолали 4 %-й бар'єр і потрапили до вищого законодавчого органу України – Верховної Ради.

Під час вказаного етапу партійного будівництва багато політичних партій розширюються в кількісному еквіваленті, утворюють власні структурні підрозділи в різних регіонах України, починають активно займатися парламентською діяльністю, для чого формуються парламентські групи і фракції, тобто відбувається процес творення багатопартійності, як об'єктивного результату утворення політичних партій, їх зміцнення та структуризація.

З метою аналізу розвитку властивого партійній системі України, доцільно виокремити і дати характеристику основним періодам її розвитку. Цю умовну періодизацію використано також і як модель розвитку партійної системи. В рамках виокремлених періодів виділяють особливі форми організації партійної діяльності, типи партій, що превалюють, специфічну конфігурацію партійної системи та чинники, які впливають на процес її формування.

У вітчизняній політичній науці є низка варіантів періодизацій розвитку партійної системи України, які запропоновані українськими науковцями: Н. Гончаренком, М. Кармазіною, В. Лебедюком, Ю. Остапцем та Р. Манайло-Приходько, Ю. Якименком та іншими. Різниця у періодизації розвитку української партсистеми обумовлена дослідницькою метою та критеріями виокремлення періодів [16, с. 32].

На думку автора, для кращої повноти бачення картини політичної системи нашої держави, з огляду на історичні етапи було використано періодизацію ужгородських дослідників Ю. Остапця та Р. Манайло-Приходько, на яку посилається Ю. Копинець.

За основу у періодизації автори використали комплексний критерій, що включає: особливості організаційної моделі політичних партій; вплив соціально-політичних розбіжностей; зміни форм правління; соціальних конфліктів (революцій, бойових дій тощо); зміну конфігурації виборчого простору України [16, с. 25]. Зважаючи на все вищевикладене, умовно виокремлюють три періоди: перший – з 1991 до 2004 рр., другий – з 2004 по 2014 рр., і третій – з 2014 по 2020 рр.

Для виокремлення саме таких етапів автори концепції взяли за основу так звані великі електоральні цикли. Електоральний цикл – це, в першу чергу розвиток політичної системи у період між виборами, яка відображає суттєві якісні зміни політичної системи, або окремих її елементів, які відбуваються по закінченні виборів [16, с. 152]. За точку відліку кожного такого циклу: президентські, парламентські і місцеві вибори, – пропонується взяти президентські вибори, результати яких, на думку дослідників, і диктують параметри партійної системи та формують її майбутні обриси.

Не можна нівелювати той факт, що на формування української політичної системи вплинуло перебування України у складі однієї з республік СРСР. Розвиток державно-політичних сфер відбувався на основі сформованих за часів радянського періоду політичної культури, політичних еліт та інститутів. Проте це не означало відсутності їхніх змін. Зокрема, можна виділити різницю між державами у партійних системах. Для радянської однопартійної політичної системи характерною була наявність партії-гегемона – Комуністична партія Радянського Союзу. Однак в Україні партії подібного типу не сформувалися через ряд причин [9, с. 129]:

- незважаючи на наявність офіційної однопартійності, наприкінці існування СРСР в політичній системі були наявні суспільні рухи та об'єднання, що претендували на роль партій у політичному житті;

- для формування єдиної партії як виразника інтересів громадян необхідна єдність або хоча б узгодженість серед суспільних груп;

- фрагментованість еліт призводить до послаблення діяльності різноманітних інститутів, організацій та партій;

- відсутність довіри громадян до політичних партій, які повинні створювати комунікативний зв'язок між населенням, елітами і державою.

На момент формування політичної системи України як незалежної держави в ній вже були наявні не одна політична партія чи рух, а декілька. Для повноцінного існування партії-гегемона необхідна узгодженість суспільних груп та спільний сформований інтерес політичних еліт [9, с. 129]. Такі явища відсутні в Україні. Так само відсутня й сформованість партій як формального інституту та довіра до політичних партій з боку суспільства. Незважаючи на те, що політичні партії можуть виступати в ролі інструментів політичних еліт, їхня наявність та парламентська діяльність не є достатніми для збереження акторами владних позицій.

Політичні партії України в цілому та масові зокрема не виконують покладені на них дві основні функції: поєднання інтересів громадян та їх представництво через участь у політиці. Існують чотири основні причини даної проблеми:

- політичні партії залежать від фінансово-промислових груп;
- відсутність демократичних механізмів при ухваленні рішень всередині партій;

- дуже слабкі пропозиція і попит у раціональній політиці;
- участь у процесі виборів партій, які формуються або перейменовуються, здебільшого, безпосередньо перед виборами та покликані для відтягування голосів виборців.

Для багатьох держав політичні партії є необхідним елементом у механізмі здійснення влади народом. Вони відіграють роль такого собі «двигуна», що приводить у дію механізм держави і забезпечує при цьому його нормальне функціонування. У ст. 15 Конституції України було закріплено не лише положення про те, що «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, а й гарантування свободи такої діяльності з боку держави» [15]. Основні положення викладені також і в статтях 36, 37 та 81. Сфера політичних партій регулюється також законом «Про політичні партії в Україні». Важливими для функціонування партій є також закони «Про вибори народних депутатів України», «Про місцеві вибори», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», «Виборчий кодекс України» і ще регуляторні акти Кабінету міністрів.

Велика кількість зареєстрованих політичних партій в Україні, нажаль, не дає кращий висновок про те, що інтереси всіх соціальних груп і прошарків населення достатньо представлені в політичному житті країни. До того ж ледь не всі партії намагаються виразити інтереси народу загалом, тобто усіх соціальних груп і верств. За народними ж міркуваннями представники цих партій стурбовані лише насущними справами і завданнями, бажанням перш за все перемогти на виборах. Оскільки вони майже не дбають про своїх виборців, а отже, і про майбуття своєї партії. У лідерів політичних партій часто відсутній досвід запровадження демократичних підвалин у діяльність партії.

Якщо в Конституції України закріплено твердження, що лише на законодавчому рівні визначається порядок організації та проведення виборів, то, відповідно, участь політичних партій у виборах має керуватися законом. Але, на даному етапі, Закон України «Про політичні партії в Україні» цих питань не регламентує, а Закон України «Про вибори народних депутатів України» визначає лише загальні вимоги до процесу висунання кандидатів:

встановлення переліку документів та порядку їх оформлення, визначення чисельності делегатів з'їзду, його проведення. Закон України «Про місцеві вибори» процедури висування кандидатів місцевими організаціями політичних партій регламентує ще меншою мірою [26, с. 46]. Щодо ж стосується «Виборчого кодексу України», то наразі він ще не є апробованим достатньо для того, щоб робити висновки.

Пропорційна виборча система, на думку фахівців, посилила політичні партії, бо зараз саме на рівні партійних організацій проходить процедура висування кандидатів та формування списків виборців.

Збільшення ролі політичних партій у парламенті України відбулося одночасно зі зростанням ролі самого парламенту і набуттям низки повноважень, які не були передбачені Конституцією України редакції 1996 року. Якщо розглядати процес політичного управління в цілому, то внаслідок цих змін можна спостерігати окреслення способів безпосереднього впливу політичних партій (або їх частини) на процес політичного управління державою і повну реалізацію управлінських рішень.

Це стало можливим завдяки формуванню сильного зв'язку між політичними партіями, їхніми фракціями у парламенті і народними депутатами. Можна казати про перетворення партій із панівних суб'єктів на основного суб'єкта в парламентській діяльності. Таке перетворення відбулося після переходу до пропорційної виборчої системи і видозмінення норм, які регламентують діяльність партій безпосередньо в парламенті.

Зростання ролі політичних партій у виборчому процесі могло б бути лише періодичним і несистемним явищем, але воно було підкріплене інституційними змінами на рівні організації державної влади в цілому. Так, було закріплено конституційно додаткові повноваження парламенту щодо формування виконавчої влади [36, с. 76].

Політичні партії значною мірою забезпечують політичну стабільність трансформативних суспільств. Завдяки динаміці значущих інтересів, ідеалів, потреб, цінностей, які виходять на перший план суспільного життя, і

прагненню політичних суб'єктів користуватися будь-якою можливістю для зміцнення влади відбувається динаміка і політичних партій. Практично доведено, що партії потрібні владі так само, як і влада партіям. Закономірним також є зростання важливості партій через людський вимір, демократизацію та гуманізацію процесу формування соціально-правової держави.

Серед негативних моментів законодавчої недосконалості регулювання життєдіяльності політичних партій та неможливості визначення масової партії в Україні за характеристиками європейських дослідників варто вказати на процес членства в партії: вступ, перебування (так званий рух «партійними сходами») та, що немало важливо, вихід.

Яка кількість громадян України є членами партій наразі невідомо. Лише партії мають повну інформацію про своїх учасників, тоді як в публічних державних реєстрах можна дізнатися лише про засновників, керівний склад та керівників осередків. Приблизну цифру наводять соціологічні опитування. За їхніми спостереженнями спостерігається тенденція до зниження кількості членів у політичних партіях: до прикладу, в 2013 р., згідно з опитуваннями, реєструвалися членами партій 3,2 % громадян, у 2018 р. ця цифра становила вже 1,2 % [13, с. 3].

Така тенденція спостерігається по всьому світу. Це пов'язане, перш за все, із розвитком комунікативних технологій, а також впливу на політичні процеси поза інститутом партій. «У країнах, де колись розповсюдилося членство у партіях, виявилось, що підтримувати наявну мережу членів дедалі складніше. Як у старих, так і в демократіях, що розвиваються, партії експериментують з новими підходами до організації та новими способами посилити зв'язки зі своїми прихильниками», – зазначає політологиня С. Скерроу [13, с. 4].

Однак, опитування показали, що однією з ключових проблем є не скорочення кількості партійних членів, а труднощі, пов'язані з реалізацією права виходу з партії, так звані «мертві душі», через які продовжують своє існування технічні проекти і здійснюється адміністративний тиск на членів

партії. Членами партії стають на добровільних засадах, а це означає, що й піти з партії можна за власним бажанням. Практично ж це право не завжди можуть реалізувати керівники осередків, яким для того, щоб їх викреслили з реєстру, потрібна згода вищого керівництва. Часом таке неможливо зробити через фактичну недієвість самої партії. Поруч із цим можливі порушення права добровільного членства працівники державних адміністрації та бюджетних установ, які масово після виборів стають членами щойно обраної провладної сили. Також відсутність актуальних даних про кількість і приналежність членів партій може призвести до випадків одночасного членства в декількох партіях. Або й випадків, коли кандидати, що висувалися на виборах, належать не до тих партійних осередків, від яких вони висувають кандидатури тощо.

В Україні на сучасному етапі панує багатопартійність. Це, в свою чергу, означає, що існує можливість створення нових партій. Через швидкі та помітні соціально-економічні зміни виникають специфічні взаємовідносини між політикою та бізнесом. Великий бізнес, що зароджується в процесі ринкових метаморфоз, з одного боку, не зацікавлений у розвитку та піднятті економічного потенціалу середнього класу, а з іншого – задля захисту своїх власних інтересів активно використовує політичні сили у вигляді тих самих партій, блоків тощо.

Існування олігархічних еліт в Україні можливе за рахунок деяких обмежень для більшості громадян. Саме тому вони намагаються утримувати і фінансують відповідні політичні партії у боротьбі за владу та її повноваження. У відкритому доступі можна знайти інформацію про те, що «в Україні «Партію регіонів» фінансував Р. Ахметов, генеральними спонсорами Блоку Юлії Тимошенко виступали О. Фельдман (АВЕК), Б. Губський, брати-банкіри С. Буряк та О. Буряк («Брокбізнесбанк»), Т. Васадзе (автоЗАЗ), К. Жеваго («Фінанси і кредит»; Полтавський ГЕК), О. Абдуліна («Гермес інвестхолдинг»), Є. Стрибаву («Гаврилівські курчата») та інші, «Народний союз «Наша Україна» свого часу фінансували такі відомі бізнесмени, як

І. Коломойський, С. Тарута, П. Порошенко, В. Гайдук, О. Третьяков та інші» [47, с. 30]. Така тісна взаємодія між політикою і капіталом здійснює виразний і відчутний вплив на долю країни в цілому.

Масова партія складається з трьох основних частин:

- керівництво партії, або окремий лідер;
- члени партії;
- прихильники партії.

Зазвичай симпатиків не зараховують до складу партії, проте вони становлять потенційну базу для перш за все чисельного зростання партії. Саме вони, особливо під час важливих політичних кампаній, отримують значну увагу від партій, бо їх голос чи позиція мають вплив на виборчий процес. Від них напряду залежать успіх або провал конкретної політичної партії в боротьбі.

Багатопартійність новітньої України створена складним соціальним розмежуванням суспільств, об'єктивною різницею соціальних статусів різних верств населення, як і в більшості держав колишнього СРСР. Це наслідок великої розгалуженості різноманітних інтересів громадян за розмірами та характеристиками груп населення.

«За даними соціологічних досліджень 1993 р. переважна більшість населення України – 63 % вважали, що політичні партії України становлять насамперед об'єднання людей, які прагнуть влади, але не обстоюють інтереси громадян (34 % з опитаних зауважили, що партії далекі від інтересів народу), 20 % громадян вбачали в партіях організації, що виконують волю мафії, а 11 % взагалі вважали, що нові політичні партії дестабілізують суспільну ситуацію в країні» [38, с. 68].

Подібного висновку дійшли і в Центрі Разумкова після опитування громадян щодо того, чиїм інтересам служать політичні партії в Україні. Більшість респондентів (56,42 % опитаних) починаючи з 2005 року по 2014 рік дали відповідь, що партії представляють інтереси фінансових та бізнесових структур. А на запитання «Чи є в Україні партія, про яку Ви

можете сказати, що представляє Ваші інтереси?» 66,3 % людей віком від 18 до 49 років дали негативну відповідь [26, с. 48].

Такий погляд опитуваних дав змогу вітчизняним політологам В. Кременю і Є. Базовкіну зробити наступну класифікацію новостворених політичних партій в Україні таким чином: націонал-радикальні, націонал-демократичні, соціал-комуністичні, центристські, або прагматичні.

В кінці 2007 року в Україні діяли політичні партії, які мали велику кількість членів, що наближало їх до масових. Це «Партія регіонів», Народний союз «Наша Україна», Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Соціалістична партія України, Комуністична партія України та інші. При цьому 12 з них назвали себе Всеукраїнськими (партіями, об'єднаннями), 6 – народними, 4 – комуністичними, 2 – демократичними, 2 – ліберальними тощо. [35, с. 89].

У більшості політичних партій України відсутня чітко окреслена соціальна база, ідеологічно витримані засади в програмі партії, вертикально і горизонтально побудованої структури. Багато з них будують свою діяльність ситуативно.

Після тридцяти років з дня здобуття Україною незалежності в сучасній політичній науці питання розвитку політичних партій залишається доволі дискусійним. Більше того, деякі науковці взагалі порушують питання про наявність у нас такої інституції, як партії, називаючи їх при цьому «агентами дедемократизації», «партійними проектами», «субститутами» [3, с. 351].

Це обумовлено тим, що при аналізі розвитку партій і масових партій, вітчизняні науковці намагаються дослідити їхній розвиток застосовуючи категоріальний апарат західнополітичної науки. З іншої сторони, спираючись на теорії політичних партій і партійних систем зарубіжних, здебільшого європейських та американських, дослідників, доводять нездатність української партійної системи належно виконувати функції, що повинні бути

їй притаманні. Важко застосовувати виключно зарубіжні концепції розвитку партій для пояснення української політико-партійної реальності.

Головна причина цьому те, що зарубіжні теорії походження партій, перш за все, пояснюють розвиток національних партсистем з врахуванням національних особливостей тієї чи іншої країни, а також суспільно-політичних умов еволюції політичних партій. Саме тому, на нашу думку, українське партійне будівництво варто аналізувати з точки зору теоретичних моделей західної політичної науки, проте враховуючи національні особливості політичної практики.

Практика української політичної трансформації одразу після розпаду СРСР відбувалась досить складно. Основними завданнями перед нашою державою в той непростий період було:

- побудова нової незалежної держави;
- становлення демократичного політичного режиму;
- виокремлення української нації;
- проведення реформ в умовах ринкової економіки.

В Україні не було створено умов, за яких можна було б реалізувати ці завдання. Відсутнім був і значний досвід державного будівництва і формування вітчизняної національної еліти потрібного рівня. Саме з цих причин українськими законотворцями було запозичено західноєвропейську модель політичної партії і покладено в основу владних відносин пострадянської системи. Це і стало основним приводом зміни сутнісних характеристик вітчизняних політичних партій. Вже понад 30 років вони так і не спромоглися стати тотожними ідентичним організаціям країн Європейського Союзу.

Але цей факт не заперечує впливу загальноєвропейських та загальносвітових трендів на розвиток української партійної системи. Це стало зрозумілим після Революції гідності і стало поштовхом до проведення дострокових парламентських виборів 2014 року.

Існує деяка кількість соціетальних чинників, що мають країнову специфіку і здійснюють вплив на еволюцію партійних систем. В даному випадку можна навести наступні [8, с. 69]:

- одним з визначальних, на думку дослідників, серед цих чинників, є вплив соціального і культурного поділу віссю «Схід-Захід». Наша країна з давніх-давен вважалася своєрідним «стиком» культур, перехрестям, на якому зустрічаються православнослов'янські та європейські цивілізації. Це зумовлене історично та географічно. Про це писав у своїй книзі С. Хантінгтон «Зіткнення цивілізацій» після виборів 1994 року в Україні;

- особливості української демократії, яка на сучасному етапі вважається перехідною. Конкретно український випадок незавершеного переходу до демократичної держави накладає відбиток і на розвиток партійної системи, оскільки стан політичного режиму України можна описати як гібридний. А це, в свою чергу, на думку дослідників спотворює саму суть політичних партій і перетворює їх на субститути (псевдопартії);

- і, безперечно, загальноєвропейські і загальносвітові тенденції зміни розвитку партійних систем.

Починаючи з 2004 року, коли відбулася так звана Помаранчева революція, а опісля президентські вибори, можна вважати настанням наступного етапу еволюції української політичної системи. Ці події підкреслили регіональний поділ, що сформувався на той час. Основними чинниками, що зумовили формування даного розмежування в Україні, на думку дослідників, є:

- історично обумовлений розвиток регіонів України в межах різних держав. В різні періоди часу Україна була поділена між Польщею, Литвою, Московією і частково Австрією та Угорщиною. Це, безперечно, наклало свій відбиток на формування національних особливостей нашої держави – історичний чинник;

- етнокультурна ідентичність і мовна різноманітність регіонів України формують етнолінгвістичний чинник;

- конфесійне розмаїття уособлює релігійний чинник;
- вагома соціально-економічна несхожість регіонів України – економічний чинник;
- питання вступу до європейських та євроатлантичних структур, напрямки зовнішньої політики регіонів держави – створюють зовнішньополітичний чинник;
- коливання між регіональною та загальнонаціональною ідентифікацією формують чинник регіональної ідентифікації;
- міжрегіональні суттєві розбіжності в політичній культурі України, використання цього фактору в політичних та виборчих технологіях створюють внутрішньополітичний чинник.

Форма державного правління в Україні, починаючи з 1991 року, змінювалась неодноразово. На думку дослідників найбільш відчутний вплив мали зміни, які відбулися: у 2004 р., коли форму правління було змінено з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську, у 2010 р. навпаки – змінилася на президентсько-парламентську, а в 2014 р. знову повернулася парламентсько-президентська. Ці зміни не могли не позначитись на еволюції партійної системи держави. Як результат внаслідок вищезазначених змін було утворено нові політичні партії, свого часу провладні і опозиційні: «Наша Україна», «Партія регіонів» (яка на даний момент є забороненою), «Блок Петра Порошенка», «Народний фронт», «Українська стратегія Гройсмана», «Слуга народу» тощо.

Науковці підкреслюють, що в Україні, з однієї сторони, офіційно присутня багатопартійність, а з іншої – нашу партійну систему можна вважати відносною, бо велика частина верств населення не представлена у політичних партіях, навіть умовно масових. Партії, як єдина організована політсила в Україні, не можуть забезпечити повноцінну політичну підтримку реформам, що відбуваються в нашій державі, на відміну від подібних процесів в інших східноєвропейських країнах.

У політичній науці побутує твердження, начебто виборча система сильно впливає на формування партійних систем. В даному сенсі особливе значення має постійність виборчого законодавства. Щодо цього твердження, то варто звернути увагу, що майже перед кожними парламентськими або місцевими виборами в Україні відбувалися законодавчі зміни [23, с. 65].

«Ці зміни мали місце: в 1994 році при запровадженні мажоритарної системи абсолютної більшості; також в 1998 році – впровадження змішаної виборчої системи з виборчим бар'єром у 4 %; в 2002 році – створення дещо зміненої, порівняно з 1998 р., змішаної виборчої системи з виборчим бар'єром у 4 %; з 2006 р. – запровадження пропорційної виборчої системи з виборчим бар'єром у 3 % та закритими партійними списками; а з 2012 р. введення в практику змішаної виборчої системи з 5 %-вим виборчим бар'єром і заборонаю виборчим блокам брати участь у виборах» [16, с. 134]. Бар'єри до участі у виборах є одним із вагомих засобів впливу на партійну систему. Вони можуть здійснювати вплив не тільки на доступ до владних позицій, але й на доступ до різних публічних ресурсів (ЗМІ, державного фінансування тощо).

Міжнародний досвід свідчить про наявність різноманітних форм бар'єрів до участі у виборах. Це може бути мінімальна кількість членів партії, або петиції, необхідні для участі у виборах, або кількість голосів, яку набрали партії під час попередніх виборів тощо.

Існування таких «перепон» ускладнює участь у виборах нових та маленьких партій. В огляді БДПІЛ ще у 2003 р. було підкреслено необхідність спрощення потрапляння до виборчого бюлетеню новоствореним чи невеликим партіям, а також незалежним учасникам [59, с. 90]. Критики зазнає також метод грошової застави. Наприклад, за низкою рішень судів Канади було визнано, що такий крок невиправданий у демократичному і вільному суспільстві.

Проте, обмеження потрапляння до виборчого бюлетеня, на думку науковців, все ж необхідні для протидії перетворення виборів на «шоу із

величезною кількістю кандидатів». Зазвичай це висунення вимоги, наприклад, збору необхідної кількості підписів. Часто це є грошовим внеском, який необхідно сплатити під час реєстрації на вибори кандидата чи партії. В більшості випадків цей внесок повертається за умови набрання певного відсотка голосів. Суми внесків, як і затребувана кількість підписів, можуть коливатися в межах чинного законодавства.

В політичній науці відсутні дослідження щодо дієвості таких бар'єрів для доступу до виборів. Так, наприклад, заможніші партії чи люди мають більше можливостей стати кандидатами. Але резонним буде припустити, що, багатшого кандидата або партію буде менше стримувати фінансовий бар'єр, тоді як серйозно налаштовані, проте неспроможні зробити такі внески кандидати, не ризикуватимуть балотуватися з причини страху перед втратами коштів у разі неподолання прохідного відсоткового бар'єру.

В Україні також використовують механізм грошової застави: на президентських виборах він становить 2,5 млн. грн., закріплені законодавчо для реєстрації кандидата, на парламентських виборах це тисяча розмірів мінімальної заробітної плати для реєстрації списку, а на місцевих виборах сума внеску залежить від кількості виборців і становить 4 розміри місячної мінімальної заробітної плати на кожні 100 000 виборців відповідного багатомандатного виборчого округу для реєстрації списку кандидатів тощо.

Поділ державної партійної системи в осі координат «комуністи-демократи», притаманний для трансформаційного періоду, зумовив особливості її розвитку і, починаючи з 1991 року, став основним суспільним поділом. Для нього властива наступна схема партійної системи: лівий полюс – Комуністична партія України (яка є забороненою в нашій державі на даний момент), Соціалістична партія України та Селянська партія України, і правий – до якого можна віднести Народний рух України, Українську республіканську партію; щодо центристськи-спрямованих партій, то вони значно поступалися «полюсам».

Українська дослідниця М. Кармазіна, аналізуючи політичні партії держави, які були створені впродовж більше 30 років незалежності, зазначала, що їхні назви, що сформувалися впродовж перших років незалежності [12, с. 81]:

- відобразили політичні прагнення народу, які були складені протягом тривалого історичного проміжку часу (наприклад, Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України», Українська Республіканська партія);

- віддзеркалили повний спектр ідейно-відтінених традиційних ідеологій, що цікавили українських громадян в кінці ХХ ст. (Українська християнсько-демократична партія, Українська національна асамблея, Комуністична партія України (створена 1993 року), Комуністична партія (більшовиків) України, Народна партія України, Соціал-демократична партія України, тощо);

- підкреслили конфесійні засади, що стали ключовими при створенні цілої низки партій (Партія мусульман України, Християнсько-народний Союз, Українська політична партія «Християнський Рух»);

- уособили політичні ініціативи жінок України (Партія «Жінки України», Всеукраїнська партія жіночих ініціатив та Жіноча народна партія);

- зробили нагальними питання щодо справедливості (Українська партія справедливості, зареєстрована 1998 р.);

- підкреслили регіональні прагнення (Партія економічного відродження Криму, Партія регіонального відродження України (пізніше Партія регіонів));

- висвітлили зовнішньополітичні орієнтири своїх членів (Слов'янська партія, Партія «Союз», Партія «Русько-Український Союз»).

Інші науковці, досліджуючи розвиток партійної системи України протягом 90-х років ХХ ст., зазначають, що інституційні умови для розвитку політичних партій і партійної системи загалом на той період були зовсім несприятливими [16, с. 118]. Зумовлено це наступними чинниками:

президентсько-парламентська форма правління, яка швидше сприяє створенню партійної системи домінування або спонукає до зміцнення партії(й), що наближені до президента; недоліком змішаної виборчої системи в умовах української політичної практики є відсутність позитивного впливу на структуру партійного простору країни, бо після обрання до парламенту депутати можуть або приєднатися до пропрезидентської фракції, або підтримати її в якості позафракційних; відсутність законних норм регулювання фінансування політичних партій в Україні; в країні загострилося опозиційно-владне протистояння, прослідковувалися відчутні тенденції авторитаризму та олігархії, призупинення процесу демократичного переходу негативно позначилося на зміцненні партійної системи.

Найсуттєвіший вплив на обрис партійної системи був здійснений у циклі 2004-2014 рр. після президентських виборів. Через народне невдоволення результатами виборів відбулися масові заворушення на Майдані Незалежності, які переросли в Помаранчеву революцію. Під час протистояння було створено низку нових партій: «Народний союз – «Наша Україна» (пізніше – «Наша Україна»), «Громадянська партія «Пора», «Третя сила», «Європейська партія України», «Союз лівих сил» тощо. Партії сформувалися в процесі підтримки двох Майданів (київського та донецького), або взагалі як третя сила.

Як зазначалося вище, впродовж розглянутого періоду в Україні два рази було змінено форму державного правління. Це обумовило запровадження моделі організації влади, яка істотно підвищила роль партій у суспільно-політичному житті країни. Але згодом, після обрання президентом В. Януковича у 2010 році, дані зміни були скасовані. Тоді партійна система України переходить у систему з партією-домінантом, позбувшись двоблоковості.

Дослідники виділяють наступні особливості даного етапу формування політичної системи України [41, с. 41]:

- дисонанс між політичною орієнтацією партій і викликами часу,

- ворожість політичних орієнтирів політичних сил інтересам держави;
- поява партій, заснованих під час «Помаранчевої революції»;
- оформлення політичного представництва етнічних меншин у партії;
- закріплення європейського орієнтира політичних сил в назвах партій;
- використання історичного минулого і культурного надбання у створенні та назві партій;
- поява феномена – «іменні партії».

Уряд під керівництвом М. Азарова у 2014 році прийняв рішення про призупинення процесу євроінтеграції та про розгін мирної акції протесту на майдані Незалежності в столиці нашої держави силовими методами. Це дало поштовх масовому протистоянню суспільства режиму тогочасного президента В. Януковича. Згодом воно стало відомим в новітній історії України під назвою Революція гідності. Наслідком революції стало дострокове припинення режиму В. Януковича, згодом – його втеча до РФ. Найголовніше те, що ці події стали свідченням нового етапу розвитку українського суспільства і його партійної системи, кризи у формуванні та еволюції масової політичної партії. Адже приблизних ознак почала набувати «Партія регіонів».

2.2 Особливості партійної системи України на сучасному етапі (2014-2022 рр.)

В Україні за новітню історію можна прослідкувати цікаву тенденцію розвитку політичних партій. Так, на 01.01.2021 Міністерством юстиції України партій було зареєстровано 365 [45, с. 18]. Беззаперечним фактом, стверджують вітчизняні політологи, є те, що більша кількість новостворених або перетворених (перейменованих, ребрендованих) політичних партій припадає на період виборів у країні. Це або рік перед будь-якими виборами

або початок вже року, в який вибори відбуваються безпосередньо. Після Революції гідності (2014 і 2015 роки) спостерігався сплеск утворення партій.

В своєму аналітичному звіті «Стан політичних партій напередодні державного фінансування» фахівці з виборчого процесу зазначили, що дана кількість партій у разі перевищує показники східноєвропейських країн. Так, у державах, де партійне будівництво активно розпочалося одразу після розпаду СРСР, була зареєстрована значно менша їх кількість: до прикладу, в Литві налічувалось 38 політичних партій, у Молдові – 45, у Словаччині нараховувалось 56, у Латвії – 73, Польща налічувала 84 партії, Румунія – 124 [41, с. 38].

Суттєві та постійні зміни до українського законодавства, адміністративно-територіальна реформа, криза у сфері охорони здоров'я та повномасштабне вторгнення РФ до України кинули виклик органам управління виборами на різних рівнях.

Беззаперечне та швидке застосування західноєвропейських чи американських моделей політичних партій в українській політичній системі створило дисбаланс між самою суттю партії та реальним практичним досвідом функціонування партій в нашій державі. Це призвело до свого роду конфлікту між інституційною формою та їх сутністю. Ключова роль у цьому конфлікті відіграє узгодженість сутностей перенесених з «країни-донора» інститутів до «країни-реципієнта». Високий рівень узгодженості призводить до поступового уподібнення політичних систем, низький – до відторгнення, яке може призвести як до переродження внесених інститутів, так і до виникнення нових.

Тож, в деяких випадках імпортовані інститути стають своєрідною «оболонкою» для неформальних, традиційних практик, які функціонують у суспільстві-реципієнті, а в інших – спостерігаємо інституційний конфлікт, в третій же випадках виникає інституційний гібрид [21, с. 47].

Враховуючи все вищезазначене, можна помітити, що основні канали впливу на українське партієтворення європейських тенденцій розвитку політичних партій є наступні:

- позитивний ефект від демонстрації (сюди можна віднести діяльність будь-якої політичної партії, організація виборчої кампанії в різних проміжках часу тощо).

- застосування теоретичних і методологічних інструментів, які були розроблені зарубіжною політичною наукою, для аналізу вітчизняних політичних партій і партійних систем. Як вже було сказано вище, з одного боку дослідники прагнуть пояснити всі процеси еволюції чи проблем розвитку українських політичних партій виключно через призму європейського чи американського досвіду у цій сфері, а з іншого, ґрунтуючись на тих же теоріях, стверджують про суттєві недоліки, або й взагалі дисфункцію вітчизняної партійної системи.

- регуляція функціонування політичних партій і систем за допомогою типових ідеалістичних нормативно-правових моделей.

- участь українських політпартій в аналогічних міжнародних та/або європейських об'єднаннях.

Основними партієвірними європейськими трендами, що мають місце в українському соціумі, є наступні [4, с. 94]:

- через призму становлення інформаційного суспільства формуються організаційно-структурні зміни в самих партіях, спровоковані складним поєднанням соціально-економічних та суспільних реалій;

- поступове запровадження до української політичної практики західноєвропейських моделей політичних партій: «партії-одноденки» (створені лише для виборів напередодні самих виборів і по їх закінченню перестають функціонувати або й існувати взагалі); «мейнстрімні» політичні партії з багаторівневою організаційною структурою; діджитал-партії; регіональні; а також партії «нової політики»;

- вплив співрозміщення партійних систем європейського зразка: зосередження реального політичного впливу на національному рівні у декількох, іноді двох, партій, які підтримують майже тотожну лінію у реалізації ключових аспектів розвитку держави;
- зміни у характері партійних систем України і ЄС через формування нових соціально-політичних відмінностей;
- інструментальний характер відносин у системі «партія-громадянин»;
- деідеологізація життя політичних партій та політиків, уподібнення ідеологій і партійних програм;
- процес діджиталізації, який здійснює суттєвий вплив на будівництво партійної системи в цілому.

Всі названі тенденції можна простежити у побудові та розвитку політичних партій України, але, звичайно, увесь цей процес зазнає корективних змін через особливості вітчизняної еволюції демократичних метаморфоз, а також соціокультурні ознаки українського народу.

Об'єднання партійної системи тісно пов'язане з успішним демократичним переходом. Оскільки Україна знаходиться в стані переходу (тобто ще не завершеної стадії), то науковці вважають, що суспільство перебуває у стані так званої «псевдодемократії». Синонімами до неї можуть стати і такі визначення: «гібридна держава», «делегативна демократія», «бюрократичний неопатрімоніалізм» тощо [21, с. 94].

Такі режими, як стверджують експерти, нівелюють саму сутність демократичних інститутів, в тому числі й політичних партій, через що вони зазнають змін. Наприклад, українські партії перетворюються на «політичні машини», збудовані довкола бізнес чи політичної еліти, або й лідера взагалі, а не представляють інтереси різних прошарків суспільства, що вважається ознакою громадянського суспільства. Тоді в таких режимах не партії чи громадські організації стають основними суб'єктами політичного процесу, а олігархічні клани (або фінансово-промислові групи) [37, с. 204].

В традиційному розумінні демократичних держав, партії – стійкі організації, які приймають участь у боротьбі за присутність у владі та представляють інтереси електорату. В Україні ж партії стають здебільшого творінням тих, хто їх фінансує. Представляють саме його інтереси. Мають часто нетривале життя, або зазнають ребредингу перед черговими виборами. Не несуть політичної відповідальності перед електоратом. Здебільшого члени партії, які приймають участь у виборчому процесі, дають обіцянки, які після закінчення виборів не виконують.

Далеко не завжди інтерес організатора або інвестора, полягає в тому, щоб привести партію до органів влади чи місцевого самоврядування. Швидше це стає засобом капіталізації партійного бренду. Фінансова вигода як лейтмотив партійного будівництва в поєднанні з доволі ліберальним законодавством України зробили можливим, і навіть затребуваним, існування великої кількості політичних партій, які вітчизняні науковці називають ще «квазіпартійними субститутами».

Такий стан партієтворення в Україні дослідники вважають кризою партійності, а, відповідно, самі партії називають «політико-електоральними машинами», «субститутами», «політичними проектами» тощо [22, с. 47]. Такі партійні проекти мають у своєму арсеналі декілька традиційних стратегій для отримання дивідендів чи грошової вигоди. До них можна віднести: партії-спойлери, партії-клони, іменні проекти; продаж квот в окружних виборчих комісіях; партійно-політичну франшизу; задля підвищення значимості лідерів використовувати іміджеві та представницькі функції; перейменування; ребрендинг; і навіть торгівля партією.

Як вже зазначалося, науковці по-різному можуть називати партійні утворення. І виокремлюють наступні відмінності, що підкреслюють різницю між «політичною машиною», «субститутом» і класичними політичними партіями:

- партії в традиційному розумінні створюються народом, для представництва інтересів різних прошарків соціуму; політичні партії України

ж у своїй більшості, створюються окремими лідерами або олігархічними групами, що вже само собою суперечить першочерговій задачі партії;

- відсутність чіткої ідеології в програмах українських партій-субститутів, на відміну від класичних зарубіжних партій, де ідеологія була сформована та підтримувалася протягом не одного століття;

- псевдопартії покликані не впроваджувати цінності чи програми в суспільне життя, а задовольнити інтереси власника чи кола осіб, що фінансують дане утворення;

- пряма залежність більшості партій від свого формального або неформального лідера, в той час, як європейські партії зосереджуються на спільних цінностях, що значно продовжує її тривалість життя;

- побудова внутрішньої взаємодії та організації самої партії на приватному заступництві, мережі особистих ставлеників тощо, а не на формальних процедурах на кшталт громадської звітності.

Вітчизняний дослідник Г. Зеленько вказує, що партогенезис в Україні має циклічний тип розвитку, оскільки кожний цикл відповідає логіці існування та функціонування кланово-олігархічного політичного режиму [16, с. 59].

Дійсні політичні процеси відбуваються завдяки взаємодії між формальними та неформальними інститутами. Зміст гібридної політичної системи полягає у співіснуванні та взаємодії політичних інститутів демократії із політичними практиками специфічного характеру. Наслідком такого співіснування є життя не за законом, а неписаними правилами, що глибоко пустили своє коріння до суспільно-політичного життя.

В такому специфічному переплетінні формальних і неформальних інститутів і проявляється сутність кланово-олігархічного (гібридного) політичного режиму. Внаслідок цього відбувається формування дуже специфічних політичних практик. Через це дослідники вважають, що після 1990-х років в Україні відбувається процес становлення політичної системи

не з класичними партіями, а з квазіінститутами, які покликані захищати інтереси олігархічних груп.

Безперечно на розвиток української партсистеми здійснюють вплив і суб'єктивні чинники. Так, зокрема, політологи акцентують увагу на тому, що в країнах із перехідною демократією для популяризації і підсилення ролі партій було створено відповідний механізм на законодавчому рівні. Таким чином практично було створено своєрідні «штучні умови», за яких виборці не мали ніякої іншої альтернативи, окрім сприйняття політичних партій як єдиних інструментів у формуванні державної влади. З плином часу, за допомогою вільних і справедливих виборів та політичної відповідальності, партії змогли посісти належне місце не лише у свідомості політичних акторів і виборців, а й у політичних системах держав.

Можна стверджувати, що такого інституційного механізму в Україні не було створено, попри те, що в країнах ЄС подібні закони було прийнято і апробовано ще в другій половині ХХ ст. В нашій державі, наприклад, закон «Про політичні партії в Україні» було прийнято в 2001 році, а от закон щодо фінансування партій лише в 2015 р. Також у 2019 році до нього було внесено зміни, які суттєво знизили фінансування державою політичних партій.

Тож справедливим є твердження, що вітчизняну політичну еліту не цікавило створення подібного механізму, а отже і у становленні потужних політичних партій з притаманними їм функціям. Паралельно із цим низка вітчизняних експертів та науковців запропонувала певні рішення для покращення нормативно-правової основи у функціонуванні політичних партій [26, с. 46]:

- вдосконалення процедур реєстрації та припинення діяльності політичних партій;
- переглянути систему участі політичних партій у виборах за допомогою прив'язки до конкретного відсоткового бар'єру на парламентських чи місцевих виборах;

- розв'язати питання законності чи незаконності регіональних (або місцевих партій);
- заборонити особисті партійні проекти;
- знову запровадити державне фінансування партій, які не подолали виборчий бар'єр; встановити для них певну квоту набраних голосів (наприклад, 2 або 3 % голосів виборців);
- внести зміни до закону «Про політичні партії України» таким чином, щоб була гарантована внутрішньопартійна демократія, оскільки зараз уся повнота повноважень належить виключно центральному офісу партії. На думку дослідників це може пояснити успіхи регіональних партій.

Окрім недоліків, пов'язаних із недосконалим законодавством щодо регулювання політичних партій, можна вказати і на суттєве недотримання вже прийнятих законів. Серед грубих порушень, зокрема, є: несвоєчасне подання фінансової звітності, відсутність належної кількості регіональних осередків, членів партій, нівелювання участі у виборчих процесах тощо. Для партій європейського зразка характерним є процес деідеологізації. Не пройшов він і повз українські партії. В умовах сучасності дуже важко ідеологічно позиціонувати українські партії. Так як більшість партій створювалися стихійно, в залежності від певних обставин, то і в ключових положеннях своїх програм вони використовують актуальну на даний період часу проблематику.

Політолог С. Конончук у своїх дослідженнях партійних ідеологій наголошує на тому, що варто усвідомити характер і межі «деідеологізації» українських партій. Вона означає, в першу чергу, відмову від характерних для масових партій глобальних ідеологій, які орієнтовані на майбутнє. «Деідеологізація» є наслідком соціокультурних трансформацій, які мають місце в сучасних суспільствах і організаційних змін у політичних партіях [13, с. 4].

Через відсутність чітких ідеологічних принципів у програмах партій; відносно недавнє створення, а отже нетривалу історію існування; швидкий

занепад і зникнення партії; відсутність взаємозв'язків із міжнародними партійними утвореннями; а також орієнтація на лідера партії або ключову особистість науковцям дуже важко визначити ідеологічний характер політичних партій.

Головними суспільно-політичними поділами, які здійснюють безпосередній вплив на політично-партійну систему України на різних етапах розвитку є:

- соціокультурний поділ;
- соціально-економічний поділ;
- підтримка правлячого режиму, або ж, навпаки, опозиційність до нього;
- на початковому етапі становлення української державності поділ між комуністами і демократами.

Поглиблення соціокультурного поділу, з точки зору дослідників, може бути викликане діяльністю регіональних політичних еліт, які задля збільшення кількості виборців формували свої виборчі гасла на протигагу ціннісним характеристикам Заходу і Сходу України. Під час виборчої кампанії 2004 року соціокультурний поділ став головним фактором впливу на конфігурацію партійної системи. До президентських виборів поділ на багатих-бідних не був вирішальним фактором структурування системи [45, с. 190].

Серед поділів, які майже не здійснюють вплив на українську політичну партійну систему несформування дійсно «зелених» партій, які турбуються про довкілля, оскільки піклування про навколишнє середовище перекривається низьким рівнем добробуту пересічних громадян та відсутність міграційних квот і неконтрольованої міграції наслідком чого є відсутність популістських праворадикальних партій.

Основними тенденціями розвитку політичних партій і партійної системи України після проведення виборів 2014 року провідні фахівці визначили наступні [16, с. 57]:

- позбавлення влади партії регіонів та майже повне припинення її діяльності, а також заборона діяльності її політичних сателітів, типу Комуністичної партії України та подібних;

- втрата забороненими партіями монополії на представництво інтересів громадян східної та південної частин держави;

- утворення нових партій на базі вже сформованих чи їхніх частин під час Революції гідності її політичними лідерами, які брали участь у виборах до парламенту в 2014 році;

- утворення партій патріотичного спрямування внаслідок консолідації та самоорганізації українського суспільства для опору російській неспровокованій агресії і сепаратистським настроям. Такі партії було створено: на основі громадських формувань учасників Майдану (наприклад, «Правий сектор»), учасників АТО, що входили до складу добровольчих батальйонів («Національний корпус»), через поділ вже існуючих структур («Національний рух «Державницька ініціатива Яроша»). Деякі з нових партій були створені більш традиційним способом «згори»;

- з початком децентралізації і під час місцевих виборів 2015 року відбулося активне створення нових регіональних та локальних партій («Херсонці», «Вінницька європейська стратегія» тощо), а також партії, які претендують на представництво інтересів національних меншин («Грузинська партія України», «Циганська партія України» тощо). Як вже було зазначено, саме на 2015 рік припав пік створення нових політичних партій – 79 протягом року;

- підвищення активності громадянського суспільства, перш за все у напрямку здійснення контролю над владою і боротьби із корупцією, сприяло створенню низки партій відповідних ідей («Сила людей», «Громадянський контроль», «Воля народу»);

- внаслідок декомунізації (заборони Комуністичної партії України) та різкого зниження рівня підтримки лівих партій (Соціалістичної партії України, Прогресивної соціалістичної партії України) було вивільнене ліве

крило політичного спектру. Це дало змогу перезавантажити партії лівого спрямування і, як наслідок, створення партій на зразок «Соціалістів» тощо.

- утворення перед парламентськими виборами у 2019 році через розкол, або ребрендинг нових структур. Сюди можна включити такі партії: «Голос», «Європейська солідарність», «Опозиційна платформа – За життя», «Слуга народу» тощо.

- упродовж 2014-2018 років повністю припинили своє функціонування партії російського націоналізму. Серед них: «Руська Єдність», Партія «Руський блок» тощо.

Проте, на думку дослідниці І. Бекешкіної, таке оновлення політичної ниви України за результатами парламентських виборів 2014 р., доволі оманливе [42, с. 284]. До прикладу, лише партія «Самопоміч», що увійшла до парламенту, не має взагалі у своєму складі колишніх депутатів. Це дало їй всі підстави назвати себе дійсно новою політичною партією. Інші парламентські фракції виявилися новими проектами старих представників політичної еліти або безпосередньо старими партіями («Батьківщина»).

Якщо створено новий політпроект в основі зі старою політичною елітою, метою якого є отримання депутатських мандатів, то це, на думку політологів, вказує на всю суть української парт-системи після 2014 року. Поштовхом до цього є закриті партійні списки на виборах ще з 1998 року. Народні депутати України ніяк не бажають змінювати таке положення справ.

Наступним великим електоральним циклом вважаються обрання президента і вибори до парламенту в 2019 році та вибори до місцевих рад у 2020 році. Як і попередньо, обрання президента України здійснило вагомий вплив на подальше розташування сил під час парламентських і місцевих виборів.

Після певного розчарування у попередньому президенті П. Порошенку, і впевненого успіху новообраного В. Зеленського, очевидним було, що на парламентських і, відповідно, місцевих виборах більшість

голосів отримає пропрезидентська партія. Умовно учасників тих виборчих перегонів можна розподілити на наступні групи [26, с. 26]:

- до першої можна віднести пропрезидентську партію «Слуга народу»;

- до другої – парламентські політичні партії: політична партія «Європейська солідарність» (ребрендована політична партія «Блок Петра Порошенка «Солідарність»), політична партія «Об'єднання «Самопоміч», Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», політична партія «Опозиційний блок» тощо;

- до третьої – відоміші партійні бренди, яких часто можна побачити у виборчих кампаніях: «Аграрна партія України», «Всеукраїнське об'єднання «Свобода», політична партія «Громадянська позиція», політична партія «Сила і Честь», політична партія «Патріот» тощо;

- і до четвертої – нові політичні партії, що вперше брали участь у парламентських виборах: політична партія «Сила людей», політична партія «Голос», політична партія «Українська Стратегія Гройсмана», політична партія «Партія Шарія», політична партія «Опозиційна платформа – За життя» (станом на зараз ці дві політичні сили є забороненими в Україні) та інші.

Деякі дослідники сходяться на думці: «Цей електоральний цикл є унікальними через низку ознак. Чи не вперше в історії незалежного українського парламентаризму настільки впевнену перемогу здобула лише одна політична сила за обома складовими, що їй вдалося створити так звану «монобільшість» без потреби у коаліції. Окрім цього, за підсумками голосування політична еліта суттєво оновилася за рахунок осіб, раніше жодним чином не причетних не лише до політики, а навіть – громадської діяльності. Умовно кажучи вибір українців 2019 року закріпив зміну електорального запиту» [13, с. 7].

Цей запит у 2019 році засвідчив безпрецедентний рівень очікування на прості рішення, забезпечення яких, на погляд виборців, може відбутися саме завдяки «новим» обличчям, майже без політичної освіти і досвіду. Це

стало базою перемоги на виборах партії «Слуга народу». За результатами кардинальні зміни відбулися у розстановці партійних сил України. Це підтверджується тим, що «Слуга народу» здобула перемогу в 21 області України, в 2 – перемогла політична партія «Опозиційна платформа – За життя» (Донецькій та Луганській), а у Львівській області перемогу здобула партія «Голос» [13, с. 9].

Отже, до Верховної Ради України пройшли чотири з п'яти нових партій. Вони, відповідно, подолали виборчий бар'єр, так: політична партія «Голос» отримала 5,8 %; політична партія «Європейська солідарність» – 8,10 %, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 8,12 %, політична партія «Опозиційна платформа – За життя» – 13,0 %, а політична партія «Слуга народу» взагалі 43,1 % [26, с. 47].

Місцеві вибори 2020 року проходили в час завершальної стадії чергового етапу реформи децентралізації. Її наслідком стали: створення нових районів шляхом об'єднання та ліквідації старих, а також утворення Об'єднаних територіальних громад. Це дає зрозуміти, що відбулось підвищення значимості обрання голів та депутатів рад Об'єднаних територіальних громад, оскільки побудова бюджетних відносин тепер відбуватиметься в обхід розподілу коштів через обласні та районні ради.

Так як головними учасниками електорального процесу, окрім самих виборців, були політичні партії, то варто детальніше розглянути партійний вимір виборів. У низці певних статей була зроблена класифікація партій, які брали участь у місцевих виборах [13, с. 13]:

- парламентські партії (політична партія «Опозиційна платформа – За життя», політична партія «Європейська солідарність» і, звичайно ж, політична партія «Слуга народу»);

- загальноукраїнські партії, яких виборець добре знає; вони неодноразово були на виборах; в кожній з неї своя електоральна історія і територіально локалізовані прихильники (Об'єднання «Самопоміч», політична партія «Партія Шарія» тощо);

- новіші загальноукраїнські партії, які вперше були на виборах. Одним із важливих їхніх завдань є «розкрутка» партійного бренду перед наступними президентськими і парламентськими виборами (політична партія «Пропозиція», політична партія «Наш край»).

На такому явищі як регіональні партії, на нашу думку, варто зупинитися більш детально, так як в них були досить високі результати голосування. Перш за все, до 2010 року, через соціокультурну різницю між Сходом і Заходом України, можна казати не стільки про «регіональні партії» в нинішньому значенні, скільки про політичні партії системи Схід-Захід. І тільки після відокремлення виборів до парламенту і до місцевих рад у 2010 році, можна відзначити активну участь регіональних партій, або партій, що були сформовані місцевими елітами у виборах до місцевих рад.

До партійної системи України регіонального рівня входять, на думку вітчизняних політологів, наступні складові [41, с. 40]:

- парламентські політичні партії загальнонаціонального значення із подоланим виборчим бар'єром на виборах до Верховної Ради України;
- непарламентські політичні партії загальнонаціонального значення, які мають вплив на розвиток партійної конкуренції, бо отримали не менше 1 % голосів виборців після виборів до Верховної Ради України;
- політичні партії регіонального значення:
 - ті, що здобули перемогу на місцевих виборах, або представлені в обласних радах в одній чи кількох областях України; здійснюють значний вплив на місцеві органи влади;
 - регіональні партії етнічного спрямування (переважно представлення інтересів національних меншин);
 - субрегіональні, або локальні партії (чи взагалі партійні проекти), якими місцеві політики користуються ситуативно задля забезпечення підтримки електоратом під час виборів до органів місцевого самоврядування. Такими партіями подаються власні списки до обмеженого числа рад, а регіональне місцезнаходження пов'язане з одиничними дієздатними

місцевими осередками чи наданням зацікавленим у даному партійному бренді виборцям.

Отже, зі змінами правил до проведення місцевих виборів суттєвого підвищення свого значення в них зазнали і політичних партій. Як було відмічено в Комітеті виборців України у 2020 році під час місцевих виборів участь у них взяли 194 політичні партії, а станом на січень того ж року у реєстрі значилися 349. А під час місцевих виборів у 2015 році – участь брали 140 політичних партій [26, с. 18].

За даними Центральної виборчої комісії в загальнонаціональному масштабі найбільша кількість депутатських мандатів до рад різного рівня була у політичної партії «Слуга народу» – 17,5 %, далі іде Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 12,3 %, а потім політична партія «Опозиційна платформа – За життя» – 11,7 % [3, с. 351]. В Миколаївській обласній раді основу коаліції склали політична партія «Слуга народу» та політична партія «Опозиційна платформа – За життя», до яких долучилася політична партія «Наш край».

Вибори до органів місцевої влади, які були проведені 2020 року, показали досить високий електоральний результат для парламентських і регіональних політичних партій паралельно із високою фрагментацією у місцевих радах. Підтвердженням цього може слугувати аналітичне дослідження, зроблене Центром Разумкова, за підсумками виборів 2020 року. Представники 113 політичних партій стали депутатами рад різного рівня, а кандидатури від 46 партій – міськими головами та головами селищних рад [26, с. 31].

Ще однією важливою тенденцією на цих місцевих виборах стала регіональна особливість їхніх результатів. По факту вибори в кожному регіоні показали наявність власної специфічної партійної структури, а також її конфігурації. На думку вітчизняних політологів змінилася політична поведінка місцевих еліт по відношенню до створення приналежних їм партійних проектів.

Що ж до виборів до обласних рад, то тут здебільшого переважали парламентські політичні партії. Про ці партії мова вже йшла вище. Гарний ефект на отримання такого результату справила їхня передвиборча кампанія, яка була доволі агресивною та ідеологізованою (ультрапатріотизм та проросійські настрої). Проте, в жодному обласному центрі вони не спромоглися отримати абсолютної більшості голосів, хоча, в деяких регіонах і містах вийшли на перше місце.

Результати виборів показали, що політичні партії в своїй більшості, не проводили роботу із завоювання симпатій у непритаманним їм регіонам. Це свідчить про те, що вони роблять основну ставку на підтримку виборців у регіональному масштабі.

Висновки до другого розділу

Для характеристики політичних процесів в Україні нами була використана періодизація великих електоральних циклів, запропонована вітчизняними політологами. Так, дані періоди було виділено на основі проведених президентських виборів, оскільки вагомі зміни відбувались саме після них. Отже, українські науковці виділили наступні цикли: перший – з 1991 року до 2004 року; другий – з 2004 року до 2014 року; третій – з 2014 року до 2020 року. Дану періодизацію було використано в якості моделі політичної системи нашої держави.

Після розпаду СРСР у 1991 році, почався процес формування української партійної системи. Це стало поштовхом до утворення нових партій, формування певних ідеологічних поглядів громадян, а також зародження політичної еліти України. Можна сказати, що формування партій і рухів відбувалося стихійно, адже партійна діяльність на початку формування української державності регулювалась лише певними законодавчими документами: Конституцією України, деякими законами «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України» тощо.

Політичні партії створювалися відповідно до запитів народу, а це був запит на незалежність, самоідентифікацію, виокремлення та формування національної ідеї, уособлення власних внутрішньополітичних векторів розвитку, орієнтація на партнерство з країнами Європи та новоствореними державами пострадянського простору, визначення свого місця на міжнародній арені.

В європейській практиці ХХ століття на початку створення демократичних режимів було створено, місцями штучно, специфічні сприятливі умови для формування визначення і згодом закріплення норм регуляції політичних партій, здатних забезпечити, покладені на них функції. В Україні ж таких умов створено не було.

Так, закони, що регулюють партійну діяльність безпосередньо, були прийняті після 10-річчя незалежності України. Закон «Про політичні партії в Україні» був прийнятий лише у 2001 році, а закон щодо фінансування політичних партій аж у 2015 році.

Зміна форм правління у 2004 році на парламентсько-президентську, у 2010 році – на президентсько-парламентську, а в 2014 році – знову на парламентсько-президентську також сприяла розвитку партійної системи України. Це стало також поштовхом до створення нових політичних партій.

В нашій країні за час існування багатопартійності певні верстви суспільства все ж лишаються не представленими. Головна проблема партій тут відсутність чіткої зрозумілої громадянам ідеології, як наслідок спроба залучити до своїх лав якомога більшу кількість людей. Це не сприяє розвитку самої партії, оскільки відбуваються лише спроби здобути владу на чергових чи позачергових виборах, а не формування стабільної авторитетної партії.

Партійні лідери та провідні особи займаються лише питанням посилення ролі партій в органах державної влади, а не представленням інтересів членів партії та її прихильників. Вони намагаються згуртувати свій електорат довкола проблем загальнонаціонального значення (як то обрання чітких векторів зовнішньої або внутрішньої політики країни), а не місцевого рівня.

Це стає причиною того, що після 2004 року в Україні перед новим виборчим циклом починають формуватися партії, створені безпосередньо для виборів; так звані «технічні партії», покликані відтягнути голоси в конкурента; партії-сателіти, які після подолання виборчих бар'єрів віддають набрані голоси або зливаються з більшими партіями; відбувається ребрединг партій, замість врахування помилок і вдосконалення своєї політичної програми.

Після Революції гідності у 2014 році, український народ чітко обрав проєвропейський курс. Це дало поштовх до конкретних дій на законодавчому

рівні для проведення внутрішніх змін і співвідношення українських законів із європейськими. Оскільки країни Європи вже пройшли певні етапи партієтворення, мають певний досвід в цьому процесі, то можливе свого роду «запозичення» їхніх результативних моментів і співвіднесення їх з нашим законодавством, звичайно із врахуванням українських національних особливостей. В Україні, наприклад, відсутнє чітке фінансове регулювання діяльності політичних партій, що робить їх «заручниками» олігархічних кланів. Бо наявна практика створення партії довкола певного лідера або на його запит. Також погане регулювання припинення існування партії, в той час, як створити її порівняно легко. Відсутні відкриті списки членів партії. В електронних реєстрах у відкритому доступі можна дізнатися лише про керівний склад, керівників осередків і в розділі «Засновники» буде вказано «Члени партії», але самі прізвища будуть відсутні. Також немає чіткого механізму покарання за надання недостовірної інформації.

Загалом можна констатувати, що в українській політичній партійній системі відбувається криза політичних партій загалом і масових партій зокрема. Причинами цього є відсутність політичної партії, яка б існувала з часів здобуття незалежності, немає чітко сформованої програми в жодній з партій, оскільки програми ці всеохоплюючі, а не більш конкретизовані, прагнення набрати якомога більшу кількість членів і прихильників партій, а не представлення конкретної верстви населення, захоплення та подальша анексія частки українських територій російською федерацією, а згодом і її повномасштабне вторгнення. Все це спричинило колапс у нашій державі. Викликало кризу в суспільно-політичному житті населення.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Згідно з метою і поставленими завданнями автор дійшов наступних висновків:

Метою кваліфікаційної роботи було дослідження причин та наслідків кризи масових політичних партій в Україні.

Серед причин кризи масових політичних партій в Україні можна вказати наступні: неоднократні зміни форми правління, що спричинили коливання у виборчій системі зокрема і суспільстві в цілому; переосмислення національної ідеї українським народом; боротьба зі старими цінностями; окупація частини територій України, що змістило реалізацію виборчих цілей на другий план; згодом повномасштабне вторгнення РФ спричинило колапс у повсякденному житті українського народу, що, в свою чергу, викликало зміни за ланцюговою реакцією у реалізації майбутніх виборів, створенні нових партій, формуванні масової партії як такої тощо; переважання популізму в програмах більшості партій; формування псевдо партій, які задовольняють інтереси власника чи кола осіб, які фінансують дане утворення; замість розвитку партій та переходу на наступний щабель еволюції – ребрединг для проходження до парламенту. Як наслідки: формування недовіри до нових партій, послаблення ідеологічних переконань населення, що може призвести до делегітимізації політичної системи країни, а згодом і до втрати територій, і, навіть, державності. Але поряд із тим події 24.02.2022 дали поштовх для модернізації та прискорення євроінтеграційних процесів, що спричинили формування нової національної свідомості українського народу, яке в свою чергу ознаменувало новий етап змін у діяльності політичних партій. Вони набули більш масового характеру. Тому, можна констатувати, що в Україні на сьогоднішній день відбувається становлення масової партії.

Досягнення мети передбачало вирішення наступних завдань: визначення суті поняття «масові політичні партії»; розгляд підходів до визначення поняття «масової політичної партії» від XVIII ст. до сучасності;

характеристики джерельної бази дослідження; національна еліта в процесі формування партійної системи України у період з 1991 до 2014 рр.; особливості партійної системи України на сучасному етапі (2014-2022 рр.).

Було визначено суть поняття «масові політичні партії». Саме поняття «партія» має давнє походження. До певного часу мало негативний відтінок. Але після історичних змін: революції, утворення нових політичних систем у провідних державах світу тощо, партії набувають широкого поширення і зміни свого значення для суспільства. З розвитком суспільства в цілому розвивались і самі партії. Це призвело до появи нових видів політичних партій. За різними підходами виділяють і різні партії. Так, за «бінарним» підходом французького дослідника М. Дюверже, виокремлюють два види партій: кадрові та масові. Цей підхід було сформовано в середині ХХ століття. Згідно з ним кадрові партії виникли за часів різних електоральних обмежень для населення країн. Для них характерним є відсутність фіксованого членства, членських внесків, їхня діяльність в основному спрямована на виборчу кампанію (її організація та проведення). Із заміщенням обмеженого виборчого права загальним, широкої популярності набувають масові політичні партії. Масова політична партія – це такий тип партії, за якого відбувається залучення великої кількості громадян, або так званих «мас» до політичних процесів у державі, представлення їх інтересів на суспільно-політичній арені. На відміну від кадрових партій, масові фінансуються безпосередньо через членські внески, оскільки мають величезну базу членів партії, є більш централізованими, надають перевагу мобілізації виборців. Представляють інтереси широкого прошарку населення, який не представлений іншими партіями. Масові партії сформувалися вкінці ХІХ ст. Першими такими партіями вважаються соціал-демократичні партії Німеччини, деякі християнсько-демократичні, лейбористські партії Великобританії тощо. Проте, яскраво вираженими масовими партіями можна вважати комуністичні та фашистські партії, які були керівними в деяких державах у першій та/або другій половині ХХ століття;

Розглянуто підходи до визначення поняття «масові політичні партії» від XVIII ст. до сучасності. Серед підходів до розуміння партій виділяють: ідеологічний – політична партія – спільнота людей, об'єднаних подібними чи тотожними ідеологічними поглядами; функціональний – полягає в тому, що партію розуміють через функції, які вона виконує; а тому, розглядають її як групу людей, які об'єдналися задля здобуття влади; інституціональний – розуміє партію як організацію, діючу в системі органів влади в державі; класовий – розглядає партію, як спільноту, яка виражає інтереси певного класу чи прошарку суспільства;

Було охарактеризовано джерельну базу дослідження. Так, питанням виникнення, розвитку та значення політичних партій в цілому та масових політичних партій зокрема присвячені дослідження українських та зарубіжних вчених, які знайшли відображення у багатьох публікаціях: книги, підручники, монографії, періодичні видання; серед джерел варто вказати книгу М. Дюверже, який поклав початок науковому визначенню масових політичних партій, Конституцію України, в якій затверджено про легітимність об'єднання громадян в політичні партії, союзи тощо, Закон України «Про політичні партії»;

Було досліджено національну еліту в процесі формування партійної системи України у період з 1991 до 2014 рр. Для характеристики політичних процесів в Україні нами була використана періодизація великих електоральних циклів, запропонована вітчизняними політологами. Так, дані періоди було виділено на основі проведених президентських виборів, оскільки вагомі зміни відбувались саме після них. Отже, українські науковці виділили наступні цикли: перший – з 1991 року до 2004 року; другий – з 2004 року до 2014 року; третій – з 2014 року до 2020 року. Дану періодизацію було використано в якості моделі політичної системи нашої держави. Після розпаду СРСР у 1991 році, почався процес формування української партійної системи. Це стало поштовхом до утворення нових партій, формування певних ідеологічних поглядів громадян, а також зародження політичної еліти

України. Можна сказати, що формування партій і рухів відбувалося стихійно, адже партійна діяльність на початку формування української державності регулювалась лише певними законодавчими документами: Конституцією України, деякими законами «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України» тощо. Політичні партії створювалися відповідно до запитів народу, а це був запит на незалежність, самоідентифікацію, виокремлення та формування національної ідеї, уособлення власних внутрішньополітичних векторів розвитку, орієнтація на партнерство з країнами Європи та новоствореними державами пострадянського простору, визначення свого місця на міжнародній арені. В європейській практиці ХХ століття на початку створення демократичних режимів було створено, місцями штучно, специфічні сприятливі умови для формування визначення і згодом закріплення норм регуляції політичних партій, здатних забезпечити, покладені на них функції. В Україні ж таких умов створено не було. Так, закони, що регулюють партійну діяльність безпосередньо, були прийняті після 10-річчя незалежності України. Закон «Про політичні партії в Україні» був прийнятий лише у 2001 році, а закон щодо фінансування політичних партій аж у 2015 році. Зміна форм правління у 2004 році на парламентсько-президентську, у 2010 році – на президентсько-парламентську, а в 2014 році – знову на парламентсько-президентську також сприяла розвитку партійної системи України. Це стало також поштовхом до створення нових політичних партій. В нашій країні за час існування багатопартійності певні верстви суспільства все ж лишаються не представленими. Головна проблема партій тут відсутність чіткої зрозумілої громадянам ідеології, як наслідок спроба залучити до своїх лав якомога більшу кількість людей. Це не сприяє розвитку самої партії, оскільки відбуваються лише спроби здобути владу на чергових чи позачергових виборах, а не формування стабільної авторитетної партії. Партійні лідери та провідні особи займаються лише питанням посилення ролі партій в органах державної влади, а не представленням інтересів членів партії та її

прихильників. Вони намагаються згуртувати свій електорат довкола проблем загальнонаціонального значення (як то обрання чітких векторів зовнішньої або внутрішньої політики країни), а не місцевого рівня. Це стає причиною того, що після 2004 року в Україні перед новим виборчим циклом починають формуватися партії, створені безпосередньо для виборів; так звані «технічні партії», покликані відтягнути голоси в конкурента; партії-сателіти, які після подолання виборчих бар'єрів віддають набрані голоси або зливаються з більшими партіями; відбувається ребрединг партій, замість врахування помилок і вдосконалення своєї політичної програми.;

Проаналізовано особливості партійної системи України на сучасному етапі (2014-2022 рр.). Після Революції гідності у 2014 році, український народ чітко обрав проєвропейський курс. Це дало поштовх до конкретних дій на законодавчому рівні для проведення внутрішніх змін і співвідношення українських законів із європейськими. Оскільки країни Європи вже пройшли певні етапи партієтворення, мають певний досвід в цьому процесі, то можливе свого роду «запозичення» їхніх результативних моментів і співвіднесення їх з нашим законодавством, звичайно із врахуванням українських національних особливостей. В Україні, наприклад, відсутнє чітке фінансове регулювання діяльності політичних партій, що робить їх «заручниками» олігархічних кланів. Бо наявна практика створення партії довкола певного лідера або на його запит. Також погане регулювання припинення існування партії, в той час, як створити її порівняно легко. Відсутні відкриті списки членів партії. В електронних реєстрах у відкритому доступі можна дізнатися лише про керівний склад, керівників осередків і в розділі «Засновники» буде вказано «Члени партії», але самі прізвища будуть відсутні. Також немає чіткого механізму покарання за надання недостовірної інформації. Загалом можна констатувати, що в українській політичній партійній системі відбувається криза політичних партій загалом і масових партій зокрема. Причинами цього є відсутність політичної партії, яка б існувала з часів здобуття незалежності, немає чітко сформованої програми в

жодної з партій, оскільки програми ці всеохоплюючі, а не більш конкретизовані, прагнення набрати якомога більшу кількість членів і прихильників партій, а не представлення конкретної верстви населення, захоплення та подальша анексія частки українських територій російською федерацією, а згодом і її повномасштабне вторгнення. Все це спричинило колапс у нашій державі. Викликало кризу в суспільно-політичному житті населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аляєв Г. «Партія влади»: трансформація категорії на тлі українського державно-партійного будівництва. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 106. С. 188–191.
2. Бабкіна О., Горбатенко В. Політологія : підручник. 3-тє вид. Київ : Акад., 2008. 567 с.
3. Бальцій Ю. Реформування місцевого самоврядування в Україні: проблеми та перспективи. *Видавничий дім «Гельветика»*. 2022. Т. 1. С. 349–352. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/19258/Бальцій%20Юрій%20Юрійович.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 18.02.2023).
4. Баранівський В. Політологія: підручник. Нац. акад. упр. - Київ: НАУ, 2016. 236 с. URL: <https://nam.kiev.ua/files/publications/978-966-8406-98-0-pos.pdf> (дата звернення: 25.02.2023).
5. Бойко О. Політичне маніпулювання: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2010. 432 с.
6. Боринська О. Моніторинг виборчого процесу як сприяння розвитку демократії. *Політ. менеджмент*. 2009. № 1. С. 79–86.
7. Бульвінський А. Проблеми партійної системи сучасної України. *Політичний менеджмент*. 2012. № 4-5. С. 97–114.
8. Воронянський О. Політологія: підручник. Харків : нац. техн. ун-т сіл. госп-ва ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
9. Гай-Нижник П. Виникнення перших політичних партій в УРСР, утворення Народного Руху України та його позиція щодо Союзного договору. *Гілея*. 2012. № 57. С. 127–133. URL: [http://www.hainyzhnyk.in.ua/downloads/gileya\(57\).pdf](http://www.hainyzhnyk.in.ua/downloads/gileya(57).pdf) (дата звернення: 09.02.2023).
10. Герасіна Л., Погрібна В., Поліщук І. Політологічний енциклопедичний словник. Харків : Право, 2015. 816 с.

11. Головатий М. Класи і партії : навч. посіб. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2008. 144 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/klas_i_part.pdf (дата звернення: 22.03.2023).
12. Домбровська С. 45. Реалізація державної молодіжної політики в Україні : монографія. Харків : Нац. ун-т цивіл. зах. України, 2018. 197 с.
13. Ефективні партії для представництва громадян. зелена книга. Київ : ГО «Центр UA», 2019. 17 с. URL: <https://centreua.org/wp-content/uploads/2021/07/Zelena-knyga.pdf> (дата звернення: 14.05.2023).
14. Ігнатенко Т. С. Політика формування середнього класу: сутність, складові та пріоритетні напрями в Україні. *Бізнес Інформ*. 2018. № 4. С. 214–221.
15. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 05.03.2023).
16. Копинець Ю. Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку партійних систем країн Європейського Союзу на еволюцію та функціонування партійної системи України : дис. ... канд. : 23.00.02. Львів, 2021. 269 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_korunets.pdf (дата звернення: 11.03.2023).
17. Коротков Д. Політичні партії України як засіб впливу олігархічної еліти на політичний процес у державі. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2009. № 14. С. 111–117.
18. Кременя В., Горлача М. Політологія : підруч. для студентів ВНЗ. Харків : Єдинорог, 2007. 640 с.
19. Кройтор А. Роль, місце та функції політичних партій у процесі формування паритетної демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2012. № 47. С. 108–113.
20. Лозинської Т., Дорофєєва О. *Місьцеве самоврядування в Україні: теорія та практика* : Матеріали III Всеукр. науково-практ. конф.,

м. Полтава, 8 груд. 2020 р. Полтава, 2020. С. 204. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/2908/zbirnykkonferenciyimisceve-samovryadvukrayini08122020.pdf> (дата звернення: 13.04.2023).

21. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014) : монографія. Чернівці : Кн. – XXI, 2016. 552 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013848> (дата звернення: 24.02.2023).

22. Миколюк А. Діджиталізація та публічна комунікація як інструменти підвищення ефективності місцевого самоврядування. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2022. № 2 (33). С. 45–50. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/5186> (дата звернення: 15.02.2023).

23. Нікогосян О. Особливості участі політичних партій у місцевих виборах 2020 року. *Політикус*. 2021. № 1. С. 64–68.

24. Обушний М., Примуш М., Шведа Ю. Партологія : навч. посіб. Київ : Арістей., 2006. 432 с.

25. Остаточний звіт Обмеженої місії БДПЛ зі спостереження за виборами. Варшава, 2021. 55 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/c/468252.pdf> (дата звернення: 26.04.2023).

26. Партійна система України після 2019 року: ключові особливості та перспективи подальшого розвитку / Ю. Якименко та ін. Київ : Центр Разумк., 2020. 104 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_part_sistem.pdf (дата звернення: 28.03.2023).

27. Піча В., Хома Н. Політологія : підруч. для студ. вищ. закл. освіти. 5-те вид. Львів : Новий Світ-2000, 2008. 304 с.

28. Політологія : навч. посіб. / А. Колодій та ін. Київ : Ельга-Н, Ніка-Центр, 2007. 584 с.

29. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 05.03.2023).

30. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> (дата звернення: 04.03.2023).

31. Результати по багатомандатному виборчому округу. вибори народних депутатів України 26.10.2014. *Центральна виборча комісія*. URL: <https://web.archive.org/web/20150203034241/http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp300?PT001F01=910> (дата звернення: 25.03.2023).

32. Рекомендації стосовно формування політики з питань Плану відновлення місцевого самоврядування від наслідків війни. Страсбург : Центр експертизи доброго врядування, 2022. 12 с. URL: http://www.slgcoe.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/CEGG-PAD-on-Ukraine-Recovery-Strategy-in-LSG-area_UKR_FINAL.pdf (дата звернення: 11.03.2023).

33. Сліпецька Ю. Електоральні партії: ідеологічне позиціонування парламентських партій в Україні. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2018. Т. 21, № 12. С. 4–15.

34. Солдатенко В., Бевз Т., Горбатенко В. Суспільно-політичні трансформації в Україні : від задумів до реалій : монографія. Київ : Парлам. вид-во, 2009. 536 с.

35. Телешун С., Рейтерович І. Вплив фінансово-політичних груп на прийняття стратегічних рішень у сфері політики та економіки: українські реалії : монографія. Херсон, 2008. 151 с.

36. Тімкін І., Новикова Н. Політичні партії як суб'єкти процесу політичного управління. *Політичний менеджмент*. 2010. № 4. С. 73–82.

37. Требіна М. Політологія : підручник. 3-тє вид. Харків : Право, 2018. 460 с.

38. . Трипольський В. Демократія і влада : монографія. Київ : Парлам. вид-во, 2007. 174 с.

39. Цюрупа М., Ясинська В. Основи сучасної політології : підручник. Київ : Кондор, 2009. 354 с.
40. Чебаненко О. Ефективність політичних партій: проблеми та перспективи. *Часопис «Парламент»*. 2007. № 1. С. 4–44.
41. Чолач Т., Джугла Н., Чигур Р. Тенденції розвитку політичних партій на сучасному етапі. *Політологія*. 2021. № 12. С. 37–42.
42. Шай Р. Проблеми функціонування політичних партій в Україні та шляхи удосконалення їхньої діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 855. С. 282–286.
43. Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник. Львів : Астролябія, 2005. 488 с.
44. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем : навч. посіб. Львів : Тріада плюс, 2004. 528 с.
45. Якименко Ю. В. Партійна система України у 2010-2015 рр.: зміни, тенденції, перспективи еволюції. *Держава і право. Серія "Політичні науки"*. 2015. № 68. С. 181–193.
46. Якушик В. Держава перехідного періоду (питання теорії). Київ : Либідь, 1991. 199 с. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/1088> (дата звернення: 17.06.2023).
47. Якушик В. Українська революція 2004-2005 років. Спроба теоретичного аналізу. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С. 19–36. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8715/02-Iakyshun.pdf> (дата звернення: 16.03.2023).
48. Ackerman E. Mass Party Formation: Land, Civil Society, and Political Organization in PostRevolutionary Mexico and Bolivia / : Dissertation. Berkeley, 2016. 113 p. URL: https://escholarship.org/content/qt1qp6b77t/qt1qp6b77t_noSplash_f595f8dcb5597d0de910f58041494f76.pdf?t=phm41i (date of access: 10.05.2023).

49. Allern E. H., Heidar K., Karlsen R. After the mass party: continuity and change in political parties and representation in norway : підручник. Lexington Books, 2015. 168 p.
50. Baykan T. S. The justice and development party in turkey populism, personalism, organization. Cambridge University Press, 2018. 336 p.
51. Boulding C., Holzner C. Voice and inequality: poverty and political participation in latin american democracies. Oxford University Press, 2021. 274 p.
52. Cyr J. The fates of political parties institutional crisis, continuity, and change in latin america. Cambridge University Press, 2017. 280 p.
53. Duverger M. Comparative government. London : Palgrave, 1969. 137 p.
54. Formisano R. P. The birth of mass political parties: michigan, 1827-1861. Princeton : Princeton Legacy Library, 1971. 370 p.
55. Gunther R., Diamond L. Species of political parties. A new typology. *Party Politics*. 2003. Vol. 9, no. 2. P. 167–199.
56. Hague R., McCormick J., Harrop M. Comparative government and politics, an introduction. 11th ed. Houndmills : Palgrave Macmillan, 2019. 404 p.
57. Harold M. A. Duverger, epstein and the problem of the mass party: the case of the parti québécois. *Canadian journal of political science*. 1987. Vol. 20, no. 2. P. 363–378.
58. Levitsky S. Organization and labor-based party adaptation: the transformation of argentine peronism in comparative perspective. *World politics*. 2001. Vol. 54, no. 1. P. 27–56.
59. Ora J. R. Why do ruling parties extend authoritarian rule? Examining the role of elite institutions and mass organization. *V-Dem institute*. 2021. P. 33. URL: https://v-dem.net/media/publications/wp_118_final.pdf (date of access: 02.04.2023).
60. Roper D. Steven the romanian party system and the catch-all party phenomenon. *East european quarterly*. 1995. Vol. 28, no. 4. P. 519–532.
61. Rose R., Munro N. Elections and parties in new european democracies. CQ Press, 2003. 336 p.

62. Stokes S. Political parties and democracy. *Annu. rev. polit. sci.* 1999. P. 43–67. URL: <https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.polisci.2.1.243> (date of access: 16.04.2023).

63. Sundberg J. Demassified mass parties or overloaded cadre parties? The impact of parties on electoral outcome in finland. *Scandinavian political studies.* 1985. Vol. 8. P. 299–316.

64. Weissenbach K. Political parties and party types – Conceptual approaches to the institutionalization of political parties in transitional states: The case of the Philippines. Konrad-Adenauer-Stiftung Manila Office, 2010. 62 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Представленість політичних партій у місцевих радах усіх рівнів за підсумка чергових виборів

2010р.	%	2015р.	%	2020р.	%
Партія регіонів	33,64	БПП «Солідарність»	6,84	«Слуга Народу»	14,92
ВО «Батьківщин»	6,02	ВО «Батьківщина»	5,96	ВО «Батьківщина»	10,48
Народна Партія	4,14	«Опозиційний блок»	3,12	ОПЗЖ	9,88
Комуністична партія України	3,34	«Наш край»	2,58	« За майбутнє»	9,59
«Сильна Україна»	2,12	Аграрна партія України	2,27	«Європейська Солідарність»	9,10
Соціалістична партія України	1,36	Радикальна партія Олега Ляшка	1,95	«НАШ КРАЙ»	4,42
«Фронт Змін»	1,33	«УКРОП»	1,73	ВО «Свобода»	2,11
«Наша Україна»	1,09	Партія «Відродження»	1,33	«Українська стратегія Гройсмана»	1,57
ВО «Свобода»	1,01	ВО «Свобода »	1,32	Радикальна Партія Олега Ляшка	1,38
Єдиний Центр	0,70	«Самопоміч»	0,78	« ПРОПОЗИЦІЯ»	1,34
Українська Народна Партія	0,61		0,46	«Сила і Честь»	1,33
Народний Рух України	0,34	«Громадянська позиція»	0,39	«ДОВІРА»	1,09
Партія «Відродження»	0,19	«Народний контроль»	0,31	«РІДНИЙ ДІМ»	1,05
Самовисування	41,38	Самовисування	66,95	Самовисування	15,86

Додаток В

Частка голосів, відданих за парламентські партії під час виборів до міської ради

Суми	77,1
Миколаїв	51,9
Черкаси	51,4
Запоріжжя	50,8
Рівне	50,7
Одеса	50,5
Київ	49,4
Львів	49,1
Кропивницький	44,2
Ужгород	43,8
Житомир	42,8
Полтава	42,7
Маріуполь	42,3
Харків	42,1
Херсон	41,6
Луцьк	40,9
Дніпро	40,3
Вінниця	33,4
Тернопіль	32,3
Івано-Франківськ	30,5
Чернівці	28,5
Чернігів	26,2
Хмельницький	25,9

Додаток С

Чиїм інтересам служать політичні партії в Україні? % опитаних

	2005р.	2009р.	2011р.	2014р.	2015р.	2016р.	2020р.
Фінансових і бізнесових структур	53,7	63,4	57,0	51,6	57,7	72,0	56,0
Партійних лідерів	43,1	48,6	39,1	37,1	37,3	44,2	37,7
Державної влади	28,3	18,8	24,8	22,9	24,2	24,0	24,3
Виборців	13,8	9,8	5,8	12,5	11,2	3,7	17,2
Зарубіжних держав та їх об'єднань	-	-	-	-	-	-	15,4
Важко відповісти	14,9	10,7	10,5	14,7	15,6	7,5	12,8

Додаток D

Чи є в Україні партія, про яку Ви можете сказати, що представляє Ваші інтереси ? %
опитаних

	Регіони				Вік				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так	30,5	38,1	41,4	43,9	37,8	31,1	31,4	40,1	46,6
Ні	69,5	61,8	57,7	55,9	61,7	68,7	68,6	59,6	53,0